

DEUİFD L / 2019, ss. 61-97.

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE YOKSULLUK PROBLEMİ

Ramazan KORKUT*

ÖZ

İktisadi açıdan zenginlik karşısında yoksulluk olgusu genelde dünyanın, özelde İslam dünyasının ortak sorunlarından biridir. Yoksulluğun birey, toplum ve devlet bazında boyutları bulunmakta ve çeşitli sorunlara zemin hazırlayabilmektedir. Bu nedenle sebep, sonuç ve çözüm yöntemleri bakımından ele alınması gereken önemli bir olgudur. İslam iktisadı esas aldığı dini ve insani değerlerle bu sorunu çözmeyi hedeflemektedir. Zenginliği yoksulluğa karşı dini/insani bir paylaşım aracına dönüştürmektedir. Maslahat kapsamında ticarete, tarıma, hayvancılığa, sanayileşmeye, istihdam alanı oluşturmaya ve emeği esas alarak çalışmaya teşvik etmektedir. Öte yandan özel mülkiyet ve paylaşım dengesi kurarak sosyal adaleti sağlamaya çalışmaktadır. Yoksulluğa karşı dini, hukuki ve ahlaki bir bütünlük içinde önlem almaktadır. İnsanı, insan onurunu ve toplumu yoksulluğun muhtemel zararlarından korumaktadır. Makalemizde fakirlik/yoksulluk problemi tanım, sebep ve sonuçları bakımından ele alınmakta, İslam iktisat düşüncesinin yoksulluğa yaklaşımı ve bu sorun karşısında aldığı dini/insani tedbirler üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam, İktisat, Fakirlik/Yoksulluk, Problem.

POVERTY PROBLEM IN ISLAMIC ECONOMIC THOUGHT

ABSTRACT

The problem of poverty in the face of economic wealth is one of the common problems of the world in general and of the Islamic world in particular. Poverty is a phenomenon that has dimensions in terms of individual, society and state. It also can pave the way for various problems in this context. Therefore the phenomenon of poverty is an important problem that needs to be addressed in terms of its causes, consequences and solution methods. Islamic economics aims to solve this problem with its religious and human values. It has transformed wealth against poverty into a religious/human sharing tool for the

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, e-mail: rkorkut@bingol.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3619-1622>.

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 10/10/2019

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : : 17/11/2019

well-being of mankind. On the other hand it encourages trade, agriculture, animal husbandry, industrialization, creating employment and working on the basis of manual labor against poverty. It balances private property and sharing against poverty. Religious, legal and moral integrity by taking measures against poverty is trying to resolve this problem. In this article, the phenomenon of poverty is discussed in terms of its definition, causes and consequences, and the approach of Islamic economic thought to poverty and the measures it has taken against this problem are discussed.

Keywords: Islam, Economics, Poverty, Problem.

GİRİŞ

İslam iktisadının temel amaçlarından biri birey, toplum ve devlet bazında yoksulluğa karşı insan onurunu, aileyi, toplumu ve devleti güvence altına alarak sosyal adaleti sağlamaktır.¹ İslam iktisadi ekonomik olguların yorumunda kitap ve sünnetin yanı sıra bireysel ve kolektif içtihadı merkeze almaktadır. Buna ek olarak başta iktisat bilimi olmak üzere tasavvuf, ahlak, sosyoloji ve tarih bilimlerinden de yararlanılmaktadır.² Bir diğer ifadeyle iktisadi sorunları, bu kapsamda yoksulluk olgusunu disiplinler arası bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Yoksulluğu yalnızca ekonomik maddi bir probleme indirgememektedir. Onu itikad, ahlak, ibadet, ekonomi ve hukuk bütünlüğü içinde insani etik değerler çerçevesinde ele almaktadır. Bu probleme karşı kendi mensuplarının yanında tüm insanlığa ahlaki, hukuki ve insani bir sorumluluk yüklemektedir.³

¹ Bkz. Seyyid Kutup, *İslam'ın Dünya Görüşü*, (İstanbul: Arslan Yayınları, 1991), 198-212; Muhyiddin Ali Karadağı, *el-Medhal ıla iktisâdi'l-İslâmî*, (Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2010) 1: 439-442; Ahmet Tabakoğlu, *İslami İlimlerde Usul/Metodoloji Meselesi II*, (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2005), 250; Muhammed Enes b. Mustafa ez-Zerkâ, *Süna'iyyetu mesâdiri'l-ma'rife fi 'ilmi'l-iktisadi'l-İslâmî ve netâicuha'l-menbeciyye*, (Cidde: Kral Abdulaziz Üniversitesi Yay. Tsz.), 3; Ahmed Muhammed Mahmud Nassâr, *Mebâdin iktisadi'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2010), 93-105.

² Tabakoğlu, *İslami İlimlerde Usul/Metodoloji Meselesi II*, 1161; Karadağı, *el-Medhal ıla iktisadi'l-İslâmî*, 1: 205; Refik Yunus Mısrî, *Usûlu İktisâdi'l-İslâmî*, (Beyrut, Daru's-Şamiyye, 2012), 30.

³ Asad Zaman, "An Islamic Approach to Inequality and Poverty" *JKAU: Islamic Econ*, 31/1, (January, 2018): 78.

İslam iktisat düşüncesinin yoksulluğa yaklaşımını ortaya koymak üzere öncelikle fakirlik/yoksulluk olgusunu tanım, sebep ve sonuçları bakımından inceleyeceğiz. Bilahare İslam iktisat düşüncesinin bu probleme karşı aldığı önlemleri ana hatlarıyla açıklayarak bir sonuca ulaşmaya çalışacağız. Araştırmada İslam iktisat düşüncesini merkeze alarak bu düşüncenin itikadi, hukuki, tasavvufi ve sosyolojik boyutlarından yararlanacağız.

1. Yoksulluk ve Fakirlik Kavramları

Türkçede yoksulluk “bir şeye onsuz yapamayacak derecede bağlı olmak ve yokluk” şeklinde tanımlanırken⁴ fakirlik ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Fakirlik kavramı ise sözlükte *fakir* mastarından türemiş olup “delmek, kırmak, kazmak veya bükme” anlamlarına gelmektedir. Bu mastardan türeyen “*fâkır*” kelimesi beli bükten büyük bela ve musibet anlamındadır. Fakr mastarından türeyen *fakîr* kelimesi sözlükte omurgası kırılan ve bu sebeple işlerini tek başına yapmaya güç yetiremeyen kimse anlamındadır. Sözlük anlamıyla bağlantılı olmak üzere, maddi sıkıntıdan dolayı ihtiyaçlarını karşılamaya gücü yetmeyen ve bu konuda başkasına muhtaç olan kimselere *fakîr* ismi verilmiştir.⁵

İslam iktisat düşüncesinde yoksulluk derecelerini ifade etmek üzere *fakir* ve *miskin* olmak üzere iki temel kavram kullanılmıştır. Bu iki kavram örf açısından genellikle aynı anlamda kullanılsa da iktisadi bir terim olarak farklı anlamları ifade etmektedir.⁶ Hanefî fakihlere göre fakir nisap miktarı altında mala sahip olan; miskin ise hiçbir şeye sahip olmayan kimsedir.⁷ Buna göre miskin, fakirden daha alt bir ekonomik dereceyi ifade etmektedir. Malikî, Şafîî ve Hanbelî fakihlerin terminolojisinde fakir, kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu

⁴ Şemsettin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1996), 76.

⁵ Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğ*, (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsî'l-'Arabî, 2001), s.572; Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab*, (Kahire: Daru'l-Me'arife, tsz.), 5: 3444; Osman Eskicioğlu, “Fakr”, TDV *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1995), 12: 129.

⁶ Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir*, (Beyrut: Dâru'l-Fıkr 2011), 2: 285.

⁷ Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvahid İbn Hümmam, *Fethu'l-kebir*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 2: 265-266.

kimselerin zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak bir mala ve çalışma imkânına sahip olmayan kimsedir. Miskin ise kişinin malı bulunmasına ve çalışmasına rağmen kendisinin, bakmakla yükümlü olduğu kimselerin zorunlu ihtiyaçlarını karşılayamayan kimseyi ifade etmektedir. Ekonomik açıdan fakirlik miskinlikten bir alt dereceye tekabül etmektedir.⁸ Buna karşılık İmam Ebu Yusuf'a ve Malikîler'den İbn Kasım'a göre fakirlik ile miskinlik aynı anlama gelmektedir.⁹ Ancak bu iki kavram zekâtın verileceği sınıfları belirleyen ayette birbirine atfedilmiştir. Matuf ile matuf aleyh arasındaki farktan hareketle bu iki kavramın ekonomik açıdan farklı dereceleri ifade ettiğini belirtmek gerekir.

İbn Hazm maddi durumu fakirlik, miskinlik, kifâyet ve zenginlik olmak üzere dört kısma ayırmaktadır. Ona göre *fakirlik* hiçbir şeye sahip olmamak, *miskinlik* nisap miktarının altında bir mala sahip olmaktır. *Kifâyet* nisap miktarı bir malla birlikte kimseye muhtaç olmamak, *zenginlik* ise nisabın üzerinde mal varlığına sahip olmaktır. Zenginler ve kifâyet sahipleri fakir ve miskinlerin ihtiyaçlarını gidermekle mükelleftir.¹⁰ Klasik fıkıh terminolojisinde *fakir* ile *miskin* kavramlarıyla ilgili arz edilen ihtilaflar, yoksulluk sınırı konusunda bir derecelendirmeye gidildiğini göstermektedir. Öte yandan bu iki kavram fıkıh literatüründe şefkat, merhamet, yardımlaşma ve dayanışma anlamlarıyla iç içedir.

İktisat biliminde yoksulluk “*insanların yaşamlarını devam ettirebilmesi için temel ihtiyaçlarını karşılamada acze düşme durumu*” olarak tanımlanmıştır.¹¹ Bu tanım yukarıdaki fıkıh tanımlara yakın olmakla birlikte, yoksulluğun ara derecelerini ifade etmemektedir. İktisat biliminde yoksulluğun derecelerini ifade etmek üzere ana hatlarıyla *mutlak yoksulluk* ve *görelî yoksulluk* şeklinde ikili bir ayrıma gidilmiştir. Bunun yanında yoksulluk sınırını belirlemede esas alınan parametlere göre oldukça farklı derecelendirmeler yapılmış ve her bir derece için farklı bir kavram

⁸ İbn Kudame, *eş-Şerhu'l-kebir*, 2: 688-689.

⁹ İbn Kudame, *eş-Şerhu'l-kebir*, 2: 688; Yusuf Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 2011), 368.

¹⁰ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm, *el-Muhalla*, (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010), 4: 272.

¹¹ Yunus Taş- Selami Özcan “Türkiye’de ve Dünya’da Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma”, *International Conference On Eurasian Economies*, (2012): 423.

kullanılmıştır.¹² *Mutlak yoksulluk* bireyin hayatını sürdürmek için yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılayacak durumda olması, yardım edilmediği takdirde ölüm tehlikesine maruz kalma durumu olarak açıklanmıştır. *Görelî yoksulluk* bireyin yardım almaksızın temel ihtiyaçlarını karşılaması ancak sağlık, eğitim ve kültür gibi parametreler esas alındığında ekonomik ortalamanın altında kalmasıdır.¹³

Klasik fıkhıdaki fakirlik, miskinlik ve kifayet derecelendirmesi günümüz iktisat bilimindeki yoksulluk derecelendirmelerine benzerlik göstermektedir. Hanefî fıkıh doktrininde fakirliğin nisapla birlikte borç ve asli ihtiyaç parametrelerine göre belirlenmesi arz edilen iktisattaki yoksulluk derecelendirmesine yakındır. Fakirlik sınırlarını belirleyen parametreler fıkıh mezhepleri arasında da değişkenlik gösterebilmektedir. Buna ek olarak sosyo-ekonomik şartlar muvacehesinde mezhep içtihatlarının kendi dönemlerindeki belirledikleri yoksulluk sınırları ile günümüz sanayi toplumundaki yoksulluk sınırlarının örtüşüp örtüşmediği tartışmalıdır. Zira yoksulluk dereceleri zamansal açıdan tarım toplumundan sanayi toplumuna, aynı şekilde bir bölgeden diğerine değişkenlik gösterebilmektedir. Sanayi toplumundaki ihtiyaçlar tarım toplumundaki ihtiyaçlardan farklıdır. Bir bölgede zengin sayılanların, ekonomik şartlara bağlı olarak bir başka bölgeye nispetle fakir sayılması mümkündür.

2. İslam İktisadında Yoksulluk Sınırları

İktisat biliminde yoksulluk sınırını tespit etmek üzere ortalama insan ömrü, eğitim seviyesi, sağlık ve kişi başına düşen gayri safi milli gelir gibi parametreler esas alınmaktadır.¹⁴ Klasik fıkıh literatüründe ise yoksulluk sınırını tespit etmek üzere nisap ölçütü esas alınmaktadır. Nisabın belirlenmesinde nisabı kuşatan borç ve asli ihtiyaç faktörlerinin dikkate alınıp alınmayacağı ise doktrinde tartışmalıdır.

Hanefî hukukçular fakirlik sınırını belirlemede nisap ölçüsünü esas alırken; malın nisaba ulaşip ulaşmadığını tespit etmek için de asli

¹² Emin, *Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu*, 2; Taş-Özcan, “Türkiye’de ve Dünya’da Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma”, 424.

¹³ Emin, *Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu*, 2; Mahmut Bozan, “Yoksulluk Algısına Farklı Bir Bakış”, *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8/15, (2017): 394

¹⁴ Emrah Ayaşlıoğlu, *Yoksulluk ve Reklam Algısı*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007), 17-18.

ihtiyaç ve borç parametrelerini dikkate almışlardır. Buna bağlı olarak nisabı üç kısımda değerlendirmişlerdir: *Birincisi*; asli ihtiyaç ve borç düşüldükten sonra nisap miktarı zekât malına sahip olanlar zengin, nisap miktarından az mala sahip olanlar fakirdir. *İkincisi*; asli ihtiyaçların ve borcun dışında zekâta tabi malların dışında kıymet bakımından nisap miktarını aşan bir mala yani nisabı istîğnaya sahip olmaktır. Bu durumda zekât vermek vacip olmadığı gibi, zekât almak da caiz değildir. *Üçüncüsü*; günlük asgari geçim için temel gıdalara sahip olmak, çalışıp kazanabilecek durumda olma veya elli dirheme sahip olma durumudur. Böyle bir durumda dilenmek ve mali yardım talebinde bulunmak caiz görülmezken zekât almada bir sakınca görülmemiştir.¹⁵ Buna göre Hanefî hukukçular fakirlik sınırını belirlemede nisabı kuşatan nisabı kuşatan ekonomik koşulları dikkate alarak bunu asli ihtiyaç ve borçla sınırlandırmaktadır.

İmam Malik nisabın belirlenmesinde borç ve asli ihtiyaçları dikkate almaya ek olarak, asli ihtiyaçların içtihadî olduğu; bu ihtiyaçların zamana, mekâna ve şartlara göre değişkenlik gösterebileceği görüşündedir.¹⁶ Şafî ve Hanbelî hukukçulara göre fakirlik sınırı kifâyet olarak belirlenmiştir. Kendisinin ve ailesinin asli ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeterli düzeyde mal sahibi olan, çalışarak kazanabilen kimseler fakir değildir. Kifayet sahibi olmayanlar ise fakirdir.¹⁷

Malikî ve Hanefî fakihlerin nisap konusunda asli ihtiyaç ve borç faktörünü dikkate almaktadır. Malikî fakihler asli ihtiyacın içtihadî olduğunu belirtmekle onun kapsamını esnek tutmaktadır. Şafî ve Hanbelî fakihler fakirlik sınırını belirlemede kifayeti esas almaktadır. Hanbelî fakihler nisabın belirlenmesinde borç faktörünü dikkate alırken, Şafî fakihler borcu dikkate almamaktadır. Bu bakımdan yoksulluk sınırını

¹⁵ İbn Hümam, *Fethu'l-kadîr*, 2: 266; Muhammed Emin İbn Abidin, *Reddu'l-muhtâr 'ale'd-durri'l-muhtâr*, (Beyrut: Daru'l-Fıkr, 2000), 2: 86-88; Ebubekir b. Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî, *el-Bedâiu's-sanaî fî tertîbi's-serayî*, (Beyrut: Daru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 1998), 2: 48.

¹⁶ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-müctehid*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 254.

¹⁷ Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû'* (Beyrut: Daru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, tsz), 4: 190.

en esnek tutan görüş Malikîlere aittir. Bunu sırayla Hanefî, Hanbelî ve Şafîî fakihler takip etmektedir.

Günümüzde İmam Malik'in görüşünü esas alanlar, asli ihtiyaçların zamana, mekâna ve şartlara göre yeniden takdir edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.¹⁸ Buna bağlı olarak asli ihtiyaçları bir diğer ifadeyle insani yoksulluk sınırını tespit etmede eğitim, sağlık, kültür ve gayri safi milli gelir ölçütlerinin esas alınabileceğini, İslam iktisadının bu ölçütleri asli ihtiyaç ve borç kavramlarıyla ifade ettiğini belirtmişlerdir.¹⁹ Bunun yanında sağlık ve eğitim giderlerini, bir yıllık geçim imkânını ve araç sahibi olmayı asli ihtiyaç kapsamına alanlar da bulunmaktadır.²⁰

Yoksulluk sınırını belirlemende “ev, ev eşyası, bir yıllık nafaka, sağlık, eğitim giderleri ve normal bir araç” temel ihtiyaçlardan kabul edilebilir. Ancak İslam iktisadı açısından havaic-i asliyeyi tespit etmek üzere günümüz parametrelerini olduğu gibi esas almanın isabetli olup olmayacağı tartışmalıdır.²¹ Zira günümüzde zorunlu olmayan ihtiyaçların görenek, alışkanlık veya reklam yoluyla zorunlu hale getirildiği görülmektedir. Asli ihtiyaç kapsamını zorunlu olmayan ihtiyaçlarla genişletmek, gelirin giderleri karşılayamaz hale gelmesine yol açabilmektedir. Buna bağlı olarak faiz türünden haram yollara sevk edebilmekte; genel anlamda infaktan özelde ise zekâtтан kaçınmaya yol açabilmektedir. Yoksulluk sınırını belirlemede Malikî içtihat ihtiyaç çerçevesini genişletmeye müsaittir. Şafîî içtihat bu çerçeveyi daraltırken, Hanefî içtihat ise orta yolu bulmaktadır. Günümüzde yoksulluk sınırını

¹⁸ Hayrettin Karaman, *İslam Ticaret İlmihali*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 377; Karadavi, *Fıkhu'z-Zekât*, 115.

¹⁹ Karadağı, *el-Medhal ila İktisadi'l-İslamî*, 1: 234.

²⁰ Yusuf Balta, “Belli Başlı Kaynaklarda Havaic-i Asliyye Listeleri”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1, (2016): 235.

²¹ 2018 yılı verilerinde yoksulluk sınırı 6.355 tl olarak belirlenmiştir. Bu konuda esas alınan parametrelerin İslam iktisadının zorunlu ihtiyaç kabul ettiği veya zorunlu kabul etmediği tartışmalı bir husus olmakla birlikte ayrı bir çalışmanın konusudur. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır: Bu tür parametrelerin gerçeği ve zorunlu ihtiyaç sınırını ne derece doğru ortaya koyduğunu tekrar gözden geçirmek gerekmektedir. Zira bu tür istatistikî sonuçlar şartlar muvacehesinde bir bölgeden diğerine farklılaşabilmektedir. Dolayısıyla her toplumun ortalama asli ihtiyaç sınırını belirleme konusunda o toplumun şartlarının dikkate alınması daha isabetli olduğunu düşünmekteyiz. (Bkz. <http://tuik.gov.tr/Start.do>, Erişim: 31.01.2019)

belirlemede Hanefî görüş esas alınabilir. Buna göre zorunlu asli ihtiyaçların ve borcun dışında nisaba sahip olanların zekatla mükellef oldukları söylenebilir. Çünkü günümüzde zorunlu olmayan ihtiyaçlar zorunlu hale getirilmiştir. İhtiyaç kapsamı konusunda açık uçlu “içtihadî ihtiyaçlar” kavramının yerine “zorunlu ihtiyaçlar” kavramını esas almak israf mahiyetindeki lüks ihtiyaçları dışarıda bırakarak mükellefi infakta bulunmaya teşvik edecektir. İslam iktisadının temel gayelerinden biri de infak vasıtasıyla yoksulluğu gidermektir.

3. Yoksulluğun Başlıca Sebepleri ve Sonuçları

Küresel çapta yoksullukla ilgili her yıl çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Bu konudaki bazı araştırma verileri şöyledir: 2018 Ekim İHH yoksulluk araştırma raporuna göre dünyadaki en zengin 42 kişinin mal varlığı 3,6 milyar insanın, yani dünya nüfusunun %50'sinin mal varlığına tekabül etmektedir. En zengin 10 ülkenin geliri, en fakir 10 ülkenin gelirinden 77 kat fazladır.²² 2019 UNICEF raporuna göre: Yemen'de 400.000'den fazla çocuğa yetersiz beslenme teşhisi konulmuştur. 7 milyon çocuk her gece yatağa aç gitmektedir. 2 milyondan fazla çocuk okula gidememektedir. 5 yaşın altında olan 66.000 çocuk önlenebilir hastalıklardan dolayı vefat etmiştir.²³

Yukarıdaki veriler yoksulluğun küresel çapta boyutlarını ortaya koymakta, onun küreselleşen dünyanın ortak bir problemi olduğunu göstermektedir. Kapitalizmin küreselleşmesiyle birlikte dünya sermayesinin aslan payı her toplum içinde elit bir kesimde toplanmıştır. Dünya çapında belirli ülkelerde ve bu ülkeler içinde azınlık bir elitin elinde toplanmıştır. İslam iktisat düşüncesi ise dini, hukuki, ahlaki ve insani boyutlarıyla paylaşımı esas alarak böyle bir kutuplaşmaya engel olmayı hedeflemektedir.

3.1. Yoksulluğun Başlıca Sebepleri

Yoksulluk sosyolojik açıdan tek sebeple açıklanamayacak bir olgudur. Dünya genelinde yoksulluk bireysel, toplumsal, iktisadi ve siyasi düzlemdeki sebeplerin yanı sıra dini, ahlaki ve insani bir ödev olarak

²² Emin, *Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu*, 1.

²³ <https://www.unicefturk.org/yazi/GeertCappelaere>, Erişim: 31.01.2019.

paylaşımın terk edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebepler bir toplumdaki diğerine farklılaşmaktadır.

İbn Hazm, zenginlerin fakirlerin ihtiyacını karşılamakla yükümlü olduğunu ifade ettikten sonra, fakirliğin sebebini zenginlere bağlamıştır. Bira toplumda fakir varsa orada görevini yapmayan bir zengin vardır düşüncesiyle, zenginlerin fakirlerden dolayı azaba çarptırılacaklarını belirtmiştir.²⁴ Ancak paylaşım konusunda üzerine düşen mükellefiyeti yerine getiren zenginlerin, söz konusu çerçeveye dahil olmadıkları açıktır. Yoksulluğun önemli sebeplerinden biri zenginlerin paylaşımı terk etmesi olsa bile, yoksulluk yalnızca zenginlere indirgemek suretiyle açıklanamaz. Yoksulluğun sebebini sadece kapitalizme, zenginlere, iktisadi düzende bozukluklara veya sosyal adaletin yokluğuna indirgeyerek bireyin ihmali görmezden gelmek isabetli değildir.²⁵ Aynı şekilde yoksulluğu yalnızca bireyin kendisine indirgeyerek, yoksulluğun sebeplerinden kapitalizm, sosyo-ekonomik siyasi şartlar, zenginlerin paylaşımı terk etmesi ve sosyal adaletsizlik faktörü göz ardı edilemez. Çünkü yoksulluk birey, toplum ve devletler bazında birçok sebepten kaynaklanmaktadır. Bu sebepleri ana hatlarıyla bireysel sebepler, iç sebepler ve dış sebepler şeklinde sınıflandırmak mümkündür.²⁶

Bireysel sebepler: Benmerkezcilik, cimrilik, israf, paylaşmama ve fakirleşme korkusu; öte yandan tembellik, üretimin terk edilmesi, tüketim çılgınlığı, israf, kumar, faiz ve hazırcılık türünden zihniyetler yoksulluğun bireysel sebeplerindendir.

İç Sebepler: İç savaşlar, darbeler, siyasi istikrarsızlıklar, doğal afetler, ekonomik krizler, faiz, enflasyon, ekonomik tekelleşme, eğitim-araştırma faaliyetlerinin zayıflaması, ticaret-ziraat ve sanayileşme bazında üretimin ihmal edilmesi, teknolojik açıdan geri kalmışlık ve paylaşımın terk edilmesi yoksulluğun sosyolojik iç sebepleri arasındadır.

Dış Sebepler: Dış sebepler kapsamında ekonomik yaptırımlar, ambargolar, yer altı kaynaklarının sömürülmesi ve faiz gibi sebepler

²⁴ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm, *el-Muhalla*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010), 4: 281-283.

²⁵ Usame Sadık Tayyib v.dğr., *Mukâfêbatu'l-faker*, (Cidde, Merkezu'l-İntâci'l-İ'lâmî, 2006), 70; Yılmaz Daşlı, "Yoksullukla Mücadelede Yeni Bir Yaklaşım: İşlevsel Yoksulluk" *Turkish Studies*, 13/26, (2018): 464.

²⁶ Usame Sadık Tayyib v.dğr., *Mukâfêbatu'l-faker*, 70; Karadağı, *el-Medhal ila İktisadi'l-İslamî*, 1: 265-266.

zikredilebilir.²⁷ Şüphesiz bu sebepler bir toplumdan diğerine değişkenlik gösterebilmektedir. Zikredilenlerin dışında yoksulluğun farklı sebepleri de bulunabilir. Her yoksulluğun kendisine göre sebepleri farklılaşabilmektedir.

Bu kapsamda yoksulluğa yol açıp açmadığı tartışmalı olan bazı sebepler de bulunmaktadır. Örneğin tasavvufun *zühhd* ve *faker* düşüncesini esas alarak fakirliğe/yoksulluğa teşvik ettiği, toplumu yoksulluğa sürüklediği ve tasavvufun fakirlik zihniyetinin cümlesinden olduğu iddia edilmiştir.²⁸ Ancak tasavvuf düşüncesindeki *zühhd* mülkiyeti helalinden kazanmak, paylaşım yoluyla gerekli yerlere harcamak şeklinde tanımlanmış; dünyayı kesben değil kalben terk etmek, masiyetten uzak durmak ve insanların eline gözü dikmemek şeklinde açıklanmıştır.²⁹ Bu açıdan kural olarak zühhdün maddi yoksullukla bir ilişkisi bulunmamaktadır. Tasavvufta *faker* ile maddi fakirlik değil, kişinin Allah'a karşı manen fakirliğini idrak etmesi kastedilmiştir. Övgüye layık olan *faker* "bir şeye sahibi olmamak" değil "sahip olunan şeylere köle olmamak" şeklinde açıklanmıştır.³⁰ Bu yönüyle sahih bir tasavvuf düşüncesinin bireyi, toplumu veya devleti maddi anlamda fakirliğe teşvik etmekten uzak olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan tasavvuf kendisini ihsan temeline dayalı sevgi, kardeşlik, sosyal dayanışma, yardımlaşma ve paylaşım kurumu olarak arz etmektedir. Tasavvuftaki fütüvvet anlayışı tarihi süreçte Anadolu'da ahilik teşkilatı olarak kurumsallaşmış; ahlaki, manevi ve hukuki açılardan İslam ekonomisini olumlu yönde etkilemiştir.³¹

²⁷ Münir Tireli, *Küreselleşme ve Yoksulluk: Birleşmiş Milletle ve Dünya Bankası Göstergeleri Işığında Bir Analiz*, (Uzmanlık Tezi, Ankara, 2009), 31; Emin, *Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu*, 2018: 5.

²⁸ Yusuf Karadavi, *Muşkeletü'l-faker ve keyfe 'alecebe'l-İslam*, (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1985), 7.

²⁹ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, (İstanbul, Yeni Boyut Yay., 1998), 185-186.

³⁰ Süleyman Uludağ, *Kuşeyri Risalesi*, (İstanbul: Dergâh Yay., 1999), 208, 363; Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul, Ensar Yay., 2007), 200, 202; Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 178-195.

³¹ Nevzat Aydın, "Ahilikte İş ve Ticaret Ahlakının Hz. Peygamber'in Sünnetindeki Temel Referansları", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1, (2015),

Yoksulluk olgusu bir hukuk problemi olmadan önce bir zihniyet problemidir. Bu sebeple yanlış yorumlanması halinde yalnızca tasavvuf düşüncesinin değil, genel anlamda her türlü dini düşüncenin maddeten yoksulluğa zemin hazırlaması mümkündür. Nitekim cebriye düşüncesinde fakirlik geleceğe dönük bir alın yazısı olarak görülmüştür.³² Oysa yoksulluğa/fakirliğe karşı kitap, sünnet ve içtihat kapsamında alınan tedbirler bu düşüncenin isabetsiz olduğunu göstermektedir. (Bkz. Necm, 53/59). Buna göre genelde dini düşüncenin özelde tasavvufi düşüncenin aslı fakirliğe yol açmamakta, çalışmaya teşvik ederken paylaşımı öngörmektedir. Ancak bu durum dini/tasavvufi düşüncenin aslı için geçerlidir. Batıl dini anlayışlar için aynı şey söylenemez. Nitekim dinin yanlış yorumlanması halinde, dini anlayış dinin aslından farklılaşmaktadır.

Michel Chossudovsky, yoksulluk problemini teknolojinin gelişmesiyle birlikte makineleşmeye bağlamıştır. Luddist kuram doğrudan veya dolaylı olarak teknoloji karşıtlığı üzerine kurulmuştur. Bu kuram, makineleşmeyle birlikte işsizlik sorununun arttığını ileri sürmektedir. İşsizliğe ek olarak enflasyonun da artması alım gücünü zayıflatarak fakirliğe yol açmaktadır.³³ Ancak bunun aksine makineleşmeyle birlikte istihdam alanlarının oluştuğu, işsizliğin zayıfladığı; teknolojik açıdan ileri olan toplumların fakir olmadıkları, işsizlik oranlarının düşük olduğu ve ekonomik açıdan güçlü oldukları da bir gerçektir.³⁴ Bu nedenle genel anlamda işsizlik ve enflasyonun fakirliğe yol açması mümkün olmakla birlikte işsizliği bu kapsamda yoksulluğu yalnızca makineleşme sebebine bağlamak isabetli görünmemektedir.

3.2. Yoksulluğun Başlıca Sonuçları

İslam'ın değerler sisteminde fakirlik hakir görülme, zenginlik ise üstünlük sebebi değildir.³⁵ Bunun aksine her iki durum zengin ve fakirin sınındığı bir süreçtir. Fakirler yokluk karşısında sabırla, zenginler ise

87-104.

³² Karadavi, *Muşkületu'l-fakr*, 8.

³³ Michel Chossudovsky, *'Avlemetu'l-fakr*, (Mısır: Mektebetu İnsaniyyat 2012), 309-310.

³⁴ Bkz. Serdar Orhan, Fatih Savuk, "Emek Teknoloji İşsizlik İlişkisi", *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 2/2, (Ağustos, 2014): 12, 22.

³⁵ Mustafa Macit, "Yoksulluk İnsan Onuru ve Din", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41/1, (2014): 102.

varlık karşısında şükür ve paylaşım ile sınanmaktadır. İslam iktisat düşüncesi yoksulluk karşısında insan onurunu esas alarak korumaktadır.³⁶ Yoksulluğun birey, toplum ve devlet bazındaki muhtemel olumsuz sonuçlarını önlenmeyi hedeflemektedir. Yoksulluğun zemin hazırladığı olumsuz sonuçların genel geçer olmadığını, kişiden kişiye değiştiğini, bir toplumdan diğerine göre farklılaştığını belirtmekte yarar vardır. Öte yandan inancın, sabrın, paylaşımın, ahlaki ve insani değerlerin güçlü olduğu toplumlarda fakirliğin olumsuz sonuçlara yol açması zordur.

Fakirliğin olumsuz sonuçlarını ele alırken, yoksulların onurunu rencide edecek türden bozuk algıların, yoksulluğun bizzat kendisinden daha vahim bir sorun olduğunu belirtmek gerekir.³⁷ Dolayısıyla yoksulluk/fakirlik olgusu, bunun sebepleri ve muhtemel sonuçları insan onurunu koruma bağlamında mülhaza edilmelidir. Mantıksal açıdan “yoksulluk” ile “olumsuzluk” arasında zorunlu bir neden sonuç ilişkisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte İslam iktisadının temel kaynaklarından hareketle psiko-sosyal ve kültürel açıdan yoksulluğun sebep olabileceği muhtemel sonuçları tespit etmek, bu probleme karşı farkındalık uyandırarak önlem alma bakımından önem arz etmektedir. Yoksulluk sadece olumsuz sonuçlara indirgenemez, onun muhtemel olduğu olumlu/olumsuz sonuçlar şöyle açıklanabilir:

1. Olumlu Fırsatları:

Yoksulluk yalnızca olumsuzluğa indirgenemez. Bu olgunun öncelikle olduğu gibi kabul edilmesi, gerekli önlemleri alarak işlevsel hale getirmek gerekir. Yoksulluk Allah’a yakınlaşma, iyilik, paylaşım ve merhamet duygusunun güçlenmesi için bir fırsat olabilmektedir. Sabır yoluyla manen olgunlaşma sürecine katkıda bulunabilir. Azim, çaba ve

³⁶ Bkz. “*Andolsun sizleri sizî biraz korku, biraz açlıkla mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz eksiltmekle sunarız, sabredeneri müjdele.*” (Bakara, 2/155); “*Ey iman edenler! Sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın.*” Bakara, 2/264; “*(Sadakalar) Allah yolunda adanmış, (bu yüzden) yeryüzünde (malı için) dolaşamayan fakirler içindir. İffetli olmalarından dolayı, hallerini bilmeyen kimse onları zengin zanneder. Onları simalarından tanırısın. İsrar ederek insanlardan bir şey istemezler. O halde hayırdan ne harcarsanız, şüphesiz Allah, onu hakkıyla bilendir.*” (Bakara, 2/173).

³⁷ Bkz. Açıkgöz-Yusufoğlu, “Türkiye’de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları”, 99.

gayret neticesinde nimete kavuşmaya vesile olabilir. Yoksulluğu anlayarak fakirlere el uzatma konusunda yaşanan bir tecrübeye dönüştürülebilir. Her zorluktan sonra bir kolaylığın bulunduğu izahtan varestedir. Öte yandan toplumsal refah seviyesindeki mutlak eşitlik eşyanın tabiatına ve sosyolojik gerçekliğe aykırıdır. Zenginliğe karşı fakirlik olgusu sevgi, paylaşım, yardımlaşma, îsar, çalışma ve istihdam türünden insani değerlerin sürdürülmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle fakirlik psiko-sosyal ve iktisadi açıdan işlevsellik kazanmaktadır. Zira refah seviyesindeki mutlak eşitlik toplumsal açıdan ihtiyaç duyulan faaliyetleri durma noktasına getirebilir. Allah Teâla hikmetinin gereği olarak insanlığı sınamak, bir kısmının diğerini çalıştırması ve dünyanın imar edilmesini sağlamak için kabiliyet farkına bağlı olarak farklı iktisadi dereceler takdir etmiştir.³⁸ İktisadi açıdan mutlak eşitlik iddiası özel mülkiyetin inkar edilmesini, emek ve sermayede ortaklığı gerektirir. Oysa özel mülkiyet duygusu fıtratta var olduğundan, fıtratın gereğini inkâr eden bir iktisadi bir anlayış sürdürülemez. Öte yandan toplumu meydana getiren fertlerin kabiliyetleri, bireysel farklılıkları sözcülemi engellilik, hastalık durumları emek konusunda mutlak eşitliği, buna bağlı olarak sermaye konusundaki mutlak eşitliği imkânsız hale getirmektedir.

2. İnanç ve ahlak bazındaki muhtemel olumsuz sonuçları:

Yoksulluk inanç bazında isyana, sosyalist akımların güçlenmesine ve kazanç bakımından haksız kazanç yollarına zemin hazırlayabilir.³⁹ Ayette: “*Fakirlik korkusundan çocuklarınızı öldürmeyin*” (İsra, 17/31) buyrulmuştur. Bu ayet inanç, sabır, tevekkül ve infak yoluyla önlem alınmayan yoksulluğun sebep olabileceği sonuçları ifade etmektedir.⁴⁰ Hz. Peygamber “*Allah’ım küfürden ve fakirlikten sana sığınırım.*”⁴¹ Buna göre fakirliğe karşı inanç, sabır, infak gibi önlemler alınmadığı takdirde bu musibetin isyan ve inkarla sonuçlanması ihtimal dahilindedir. Allah Teâlâ fakirlere zenginlerin malından bir pay ayırmıştır. Bu hakkın verilmemesi yalnızlık, dışlanmışlık hissi, yaratıcıya ve topluma karşı güvenin

³⁸ Bkz. “*Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kaldık.*” (Zuhruf, 43/32).

³⁹ Karadağ, *el-Medhal ila İktisadi'l-İslamî*, 1: 252.

⁴⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Camiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, (Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 2000), 17: 436.

⁴¹ Tirmizi, *Daâvat*, 121.

zayıflaması türünden olumsuzluklara sebep olabilir. Hz. Peygamber “*Allah’ım günahıtan ve borçtan sana sığınırım*” şeklinde dua etmiştir. Bunun sebebini soran sahabiye “*keşi borçlandığında yalan söyler ve verdiği sözde durmaz.*”⁴² buyurmuştur. Hz. Peygamber fakirliğin sebep olabileceği olumsuz sonuçlardan Allah’a sığınmaktadır. Bir taraftan önlem alınmadığı takdirde yoksulluğun sebep olabileceği problemlere dikkat çekmekte; diğer taraftan yoksulluğa karşı maddi ve manevi tedbirleri alarak inancı, sevgiyi ve insan onurunu korumanın gerekliliğini vurgulamaktadır.

Fakirlik kadar zenginliğin de ahlaki bozulma ve isyanla sonuçlanması mümkündür. Allah Teâla “*Hayır, andolsun ki insan kendini müstağni (ihtiyaçsız, yeterli) görünce haddi aşar*” buyurmuştur. (Alak, 96/6-7). Gereklî önlemlerin alınmaması halinde zenginliğin itrafa/sımarıklığa dönüşmesi, yüce insani değerlerin dejenere olmasına yol açabilir. Bu kapsamda zenginlik şecaat, beceri, iyilik/hayırseverlik duygularını zayıflatarak daha fazla kazanmak için hile, sahtekarlık, bencillik duygularını besleyebilir.⁴³ İslam iktisat düşüncesi bireysel bazda zenginliğin inanç, ahlak, şükür ve infak değerleriyle bütünleşmesini hedeflemektedir. Allah Teala “*şükrederseniz and olsun ki, size karşılığını artırırım; nankörlük ederseniz bilin ki azabım pek çetindir*” buyurmuştur. (İbrahim, 14/7). İslam iktisat düşüncesi zenginliği, dinin belirlediği paylaşım yollarıyla tüm insanlık için faydalı bir araca dönüştürmektedir. Bu açıdan zenginlik mutlak bir mülkiyet değil toplumun ve dinin yararına kullanılması gereken bir imkândır.⁴⁴

İslam İktisat düşüncesi ahlaki/manevi açıdan “sabır” ve “şükür” sabitelerine dayanmaktadır. Yoksulluğa karşı sabır musibeti hafifletmektedir. Onu fırsata dönüştürerek çalışma azmini güçlendirmektedir. Allah’a yakınlaşmaya, mutluluğa ve ebedi bir zenginliği kazanmaya vesile olabilmektedir. İsyana ise maddi musibete manevi bir musibet ekleyerek onu iki katına çıkarmaktadır. Zenginliğe

⁴² Buhari, *Salât*, 56.

⁴³ Veliyuddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, (Dımaşk, Daru Ya’rûb, 2004), 84.

⁴⁴ Anwar Fakhri Omar, “Baıtulmal’s Potential as Trustee for Unclaimed Moneys of Muslims” *International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCIET)*, 8/12, (December 2017): 594.

karşı şükür ve paylaşım, maddi zenginliğe manevi bir zenginlik katmaktadır. Sevgi, merhamet ve mutluluk duygularını besleyerek ebedi bir nimeti kazandırmaktadır. Şükürün zıttı olarak israf, cimrilik, paylaşımın terk edilmesi nimetin yerini manevi bir musibete, korkaklığa ve yalnızlaşmaya bırakmasına sevginin, şefkatin ve insani değerlerin zayıflamasına yol açabilmektedir. Gerçekten hayat varlık ile yokluk, nimet ile musibet arasında yuvarlanan bir süreçtir. Musibet ve yokluk karşısında sabır ve tevekkül; nimet ve varlık karşısında şükür ve paylaşım dengesi kurmak mutlulukla sonuçlanmaktadır. Bu yönüyle İslam iktisat düşüncesi yoksulluğu ve zenginliği manevi açıdan faydalı bir araca dönüştürmektedir.

3. Toplum bazındaki muhtemel olumsuz sonuçları:

Fakirlik istismar edilmeye müsaittir. Hz. Peygamber: “*Kişinin mümin sabablayarak kâfir olarak geceleyeceği, kâfir olarak geceleyip mümin olarak sabablayacağı ve “dinini dünya karşılığında satacağı” karanlık bulutlara benzeyen fitneler çökmeden önce salih amellerde acele edin*”⁴⁵ buyurmakla bu tehlikeye dikkat çekmektedir. Aynı tehlike zenginlik için de söz konusudur. Zira kapitalist anlayış artı değer elde etme uğruna inanç, din ve ahlak gibi temel değerlerden taviz verebilmektedir. Yoksulluğu anarşi, misyonerlik, haksız kazanç ve mafya konularında istismar etmeye çalışanlar yok değildir. Suç oranlarının artmasına, sosyal dışlanmaya, gece kondulaşmaya neden olabilmektedir. Aile içi şiddete, ailelerin dağılmasına, sosyal tabakalaşmaya, tabakalar arası çatışmaya, yağmalama ve anarşiye zemin hazırlayabilmektedir.⁴⁶ Misyonerlik mali yardım vaadiyle fakirliği din değiştirme konusunda istismar etmeye çalışmaktadır. Buna karşı İslam iktisat düşüncesi aldığı tedbirlerle insan onurunu yoksulluğun muhtemel olumsuzluklarına, fakirliğin sosyal dışlanmaya yol açmasına veya hakirlik olarak gören bozuk algılara (olumsuz yoksulluk kültürüne) karşı korumayı hedeflemektedir.

4. Devlet bazındaki muhtemel olumsuz sonuçları:

Yoksulluğun bir boyutu da devlet bazında fakirliktir. Devlet bütçesinin zayıflaması eğitim, araştırma ve sağlık alanındaki yatırımların

⁴⁵ Müslim, *İman*, 51.

⁴⁶ Bkz. Açıkgöz-Yusufoğlu, “Türkiye’de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları”, 98-108.

azalmasına yol açabilmektedir. Sağlık alanındaki yatırımların azalması ortalama insan ömrünü kısaltmaktadır. Eğitim alanındaki yatırımın azalması eğitim kalitesinin düşmesine, bilimsel araştırmaların zayıflamasına ve beyin göçüne yol açabilmektedir. Fakirlikten dolayı dış borçlanmaya gidilmesi, siyasi ve iktisadi bağımsızlığın zayıflamasına sebep olabilmektedir.⁴⁷ Ekonomik krizler bazı toplumlarda kamu düzeninin bozulmasına buna karşılık kamu otoritesinin sert tedbirler alarak siyasi baskısına yol açabilmektedir.⁴⁸ Bununla birlikte İslam ülkelerinin petrol zenginliğe rağmen teknoloji, sağlık, kalkınma, eğitim ve araştırma alanındaki mevcut durumları bu kapsamda zikredilen sonuçların genel geçer olmadığını da göstermektedir. Zenginliğe rağmen söz konusu alanlarda geri kalan ülkelerin sayısı az değildir.

Yukarıda arz edilen “yoksulluk” ile “olumsuz sonuçlar” arasında mantıksal açıdan zorunlu bir nedensellik ilişkisi (mülazemet) bulunmamaktadır. Zira yoksulluğa karşı önlem alınmadığı takdirde olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Önlem alındığında ise olumsuzlukları bertaraf edilmektedir. Fakirlik giderilinceye kadar bireysel, toplumsal ve psikolojik açıdan manevi bir fırsata dönüşmektedir. Aynı durum “zenginlik” ile “itraf” kavramları için de geçerlidir. Zenginlik hayırseverlerin elinde cömertlik, şecaat, yardımlaşma, merhamet ve paylaşım kapsamında faydalı bir araca dönüşmektedir. Dini, ahlaki ve hukuki açıdan bir fırsata dönüştürülmeyince itraf, azgınlık, cimrilik, korkaklık ve yoldan çıkmayla sonuçlanabilmektedir. Fakirliğin veya zenginliğin arz edilen tablodan farklı sonuç bakımından ara derecelerinin, bir diğer ifadeyle gri tonlarının bulunduğu da bir gerçektir.

4. İslam İktisadında Yoksulluk Olgusuna Karşı Alınan Tedbirler

4.1. İslam İktisat Düşüncesinde Yoksulluğun Etik Boyutu

İslam iktisat düşüncesinde yoksulluğa karşı yoksulların onuru rencide edecek türden olumsuz bir algı söz konusu değildir. Fakirlik

⁴⁷ Robert Lucas, “Expectations and the Neutrality of Money”, *Journal of Economic Theory*, 4/1, (1972): 103–124; Usame Sadık Tayyib v.dğr., *Mukâfêbatu'l-faker*, 93; Karadâğî, *el-Medhal ila İktisadi'l-İslamî*, 1: 254-256.

⁴⁸ Karadavî, *Muşkiletu'l-faker*, 13-18; Karadâğî, *el-Medhal ila İktisadi'l-İslamî*, 1: 252-264.

olgusu önlem alındığı takdirde işlevsel faydalı hale getirilerek bertaraf edilmesi ve muhtemel olumsuz sonuçlarına karşı bireyin korunduğu bir süreçtir. Allah Teâlâ: “*Andolsun ki sizî açlık, korku, mallarımızdan ve canlarımızdan eksiltmek türünden şeylerle sımayacağız, sabredenleri müjdele*” buyurmuştur. (Bakara, 2/155). Buna göre yoksulluk etik değerler çerçevesinde insan onurunun korunması gereken bir imtihan sürecidir. İslam iktisadı yoksulluğun giderilmesi için birey, toplum ve devlet bazında maddi/manevi tedbirleri almaktadır. Buna bağlı olarak tarih boyunca İslam medeniyeti yoksullara, yetimlere, mazlumlara ve zayıflara kucak açarak onların sığınağı olmuştur. Nitekim Mekke müşrikleri İslam’ın fakirlere, kölelere, kadınlara ve zayıflara değer vermesinden rahatsız olmakta ve iman etmemelerini Hz. Peygamber’in etrafındaki fakirlere bağlayarak onları etraftan kovmasını istemekteydiler. Müşriklerin yoksulluk etrafında oluşturdukları bu kültür, olumsuz algı ve tutumlar şöyle kınamıştır: “*Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O’na yalvaranlarla beraber sen de sabret. Dünya hayatının güzelliklerini isteyerek gözlerini o kimselerden ayırma. Bizî anmasını kendisine unuttuğumuz ve işinde aşırı giderek hevesine uyan kimseye uyma*” (Kehf, 28/18).

Yoksulluğun zıddı olan zenginlik ise dünya ve ahireti imar etmek için verilen bir nimet, insanoğlunun varlıkla imtihanı, şükür ve paylaşımı gerektiren bir süreçtir.⁴⁹ Ayette zenginlik nimet olarak zikredilmiştir: “*Rabbini seni fakir bulup da zenginleştirmede mi?*” buyrulmuştur. (Duhâ, 93/8). Hz. Peygamber: “*İyi bir mal, salih bir insanın elinde ne güzel bir imkândır*”⁵⁰ sözüyle bu gerçeğe dikkat çekmiştir.

Buna göre yoksulluk aslında zengin ve fakirin birlikte sınındığı bir süreçtir. Bu süreçte insan onuru yoksulluğa karşı korunmakta, insanoğlu fakirliğe karşı çalışmaya teşvik edilmektedir. Çalışma imkânı olmayanlar nafaka, paylaşım ve beytu’l-mal tedbirleriyle güvence altına alınmaktadır.

4.1. İslam İktisadının Yoksulluğa Karşı Aldığı Tedbirler

İslam iktisadını teori, pratik ve hüküm bakımından diğer iktisat teorilerinden ayıran temel özelliği onun vahiy-içtihat ve maslahat

⁴⁹ Bkz. Karadavi, *Müşkületü’l-fakir*, 13.

⁵⁰ Muhammed b. Hibban b. Ahmed, *Sabihu İbn Hıbbân*, (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1993), 4: 8.

merkezli olması,⁵¹ manevi ve insani değerleriyle temayüz etmesidir. Beşeri iktisat teorilerinden farklı olarak, yoksulluğa karşı sadece dünyevi tedbirler almakla yetinmemektedir. Bu konuda vahiy merkezli olmak üzere inanç, ahlak, ibadet, din, hukuk, siyaset ve iktisat bütünlüğü çerçevesinde tedbir almaktadır. Böylece insan onurunu, aileyi, toplumu ve devleti yoksulluğun olumsuz sonuçlarına karşı korumaktadır. Yoksulluğa karşı bireye, topluma ve devlete dünyevi ve iktisadi tedbirleri alma sorumluluğunu yüklemektedir. Bu açıdan yoksulluk karşısında dini ve dünyevi olmak üzere iki boyutlu iktisadi bir alternatif sunmaktadır.

Şüphesiz yoksulluğa karşı kapitalizmin en iyi çözüm aracı olduğunu iddia eden kuramlar da bulunmaktadır.⁵² Ancak istatistiki veriler, batı medeniyetinin felsefi temellerinden beslenen kapitalizmin küreselleşmesiyle birlikte orta sınıfın zayıfladığını, zengin ve fakir kutuplaşmasının hızlandığını, aradaki uçurumun derinleşerek insanlığı tehdit edecek boyutlara ulaştığını göstermektedir.⁵³ Kapitalist sistem faiz yoluyla marjinal bir eliti zenginleştirmektedir.⁵⁴ Bu sistem artı değeri esas olarak az ücretle çok çalıştırabilmekte, emeğin karşılığını geciktirebilmektedir. Kapitalist ahlakın artı değeri kutsallaştırması faiz, sigortasız çalıştırma, inşaat sektöründe malzemedan kısma ve iyiliği artı değer için araç haline getirme türünden problemlere yol açabilmektedir. Kapitalist anlayış artı değer kapsamında sermayeyi sürekli arttırmayı hedeflerken, sermayenin azalmasını önlemek üzere dini, insani ve hukuki bir ödev olarak paylaşım duygusunu zayıflatmaktadır.

Yoksulluğa karşı çözüm üretme iddiasında olan sosyalist düşünce ise kapitalizmin derinleştirdiği tabakalaşma karşısında toplumları emek ve sermaye çatışmalarına sürüklemiştir. Yoksulluk problemine karşı özel mülkiyeti inkâr etme, emek ve sermayede mutlak eşitlik türünden insan

⁵¹ Nebhâni, *Nizâmu'l-İktisadî fi'l-İslam*, 54.

⁵² Bkz. Francis Fukuyama, *Tarîhin Sonu ve Son İnsan*, (İstanbul: Profil Yay., 2014), 499.

⁵³ Bkz. Bozan, “Yoksulluk Algısına Farklı Bir Bakış”, 391; Reşat Açıkgöz-Ö. Şükrü Yusufoglu, “Türkiye’de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2012): 89; Yüksel Çayıroğlu, “İslam İktisadının Karakteristik Özellikleri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 24/1 (2014): 149-183, 151.

⁵⁴ Daşlı, “Yoksullukla Mücadelede Yeni Bir Yaklaşım: İşlevsel Yoksulluk”, 464.

fitratına, eşyanın tabiatına ve sosyolojik realiteye aykırı bir ideolojiyi esas almaktadır. Bu sebeple mensubu olduğu toplumlarda anarşiyi tırmandırmış, eşyanın tabiatına aykırı olduğundan bu toplumlarda tutunamamıştır. Sosyalist mutlak eşitlik düşüncesi, toplumsal cinsiyet eşitliği türünden iddialarla insan fitratının tahrip ederek aile kurumuna zarar verdiği gibi⁵⁵ ekonominin tabiatına/fitratına aykırıdır. Kapitalist sistemde zengin bir elit tarafından üretim çarkı haline getirilerek yoksulluğa mahkum edilen bireyler, sosyalist sistemde mülkiyet, emek ve sermaye konusunda mutlak eşitlik iddiasıyla üretim çarkına dönüşmektedir. Bu yönüyle kapitalizm bireyin menfaatini toplumun menfaatinden üstü tutmaktadır. Sosyalizm ise toplumun menfaatini bireyin menfaatinden üstün tutmaktadır. Biri toplumu bireye feda ederken, diğeri bireyi topluma feda etmektedir.⁵⁶

İslam iktisadı her iki sistemden farklı olarak insanı merkeze alarak onu yoksulluğa karşı korumaktadır. İnanç ve fikir bazında, mali ibadetlerle, mali kefaretle ve hukuki tedbirlerle önlem almaktadır. Yoksulluğa karşı alınan maddi paylaşım tedbirleri İslam iktisadında إعادة التوزيع zenginliğin/servetin yeniden dağılımı (wealth redistribution) kavramıyla ifade edilmiştir.⁵⁷ Bu dağıtım zorunlu ve gönüllü kısımlara ayrılmaktadır. Nafaka, zekât, fıtır sadakası, miras, nezir ve kefaretle türünden dağıtım araçları vacip zorunlu kısma dahildir. Sadaka, hibe, vasiyet ve karzı hasen gibi dağıtım araçları nafile bir ibadet olarak gönüllülük kapsamına girmektedir. Devlet hazinesinin yol, köprü, hastane ve okul türünden yatırımları; maaşlar, sosyal yardımlaşma fonu veya burs türünden aldığı tedbirler de yeniden dağıtım kapsamına girmektedir.⁵⁸ Fakirliğe karşı maslahat kapsamında ticaret, ziraat ve sanayi alanlarında çalışarak üretmek dünyevi ve iktisadi tedbirleri almak emredilmiştir.⁵⁹

⁵⁵ Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, (Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2015), 30-35.

⁵⁶ Karadavî, *Muşkeletü'l-fakr*, 10-11; Tarîkî, *el-İktisadu'l-İslâmî*, 30, 33; Takıyuddin Nebhânî, *en-Nizâmü'l-İktisadî fi'l-İslam*, (Beyrut: Dâru'l-Umme, 2004), 39; Karadâğî, *el-Medhal ila İktisadî'l-İslâmî*, 1: 224-226.

⁵⁷ Bkz. Dwi Retno Widiyanti, "Redistribution Adjusts Efficiency In Economy; Islamic Paradigm" *Global Journal of Business and Social Science Review*, 3/1, (November 2015): 173-174.

⁵⁸ Mısri, *Usûlu İktisâdî'l-İslâmî*, 299.

⁵⁹ Kutup, *İslam'ın Dünya Görüşü*, 195; Bkz. Tahir b. Aşur, *Mekasidu's-şer'ati'l-İslâmiyye*,

Buna ek olarak sevgi, yardımlaşma ve kardeşlik gibi ilkeler İslam iktisadının yoksulluğa karşı insani/ahlaki cephesini oluşturmaktadır.

4.1.1. İtikadi ve Fikri Tedbirler

İslam iktisadının bireysel, toplumsal düzlemde yoksulluğa karşı aldığı önlemlerin başında itikadi/fikri tedbirler gelmektedir. Zira her medeniyet olumlu olumsuz yönleriyle kurucu bir inanç, ideoloji ve fikirden doğmaktadır. Eser varlık kazanmadan önce düşüncedir ve aslında düşüncenin somut bir forma bürünmüş halidir.⁶⁰ İktisadi düzenlerin tamamı da kurucu bir felsefeye dayanmaktadır. İslam iktisat düzeni, bu düzen içinde yoksulluğa karşı alınan tedbirler de özü itibarıyla kurucu bir düşüncenin somut forma büründürülmüş halidir. Fakirliğe karşı alınan önlemlerin arka planındaki düşünce şöyle özetlenebilir:

İslam iktisadı düşünce planında mülkiyet Allah'a mahsustur.⁶¹ Hz. Peygamber (sav) alemlere rahmet olarak gönderilmiştir. İktisat/ekonomi düzleminde onun insani değerleri merkeze alan ekonomi ahlaki örnek alınmalıdır.⁶² Mülkiyet insana emaneten verilmiştir. İnsanoğlu mülkiyetin varlığı yokluğuyla sınanmaktadır; ahirette bu mülkiyetten hesaba çekilecektir.⁶³ Özel mülkiyette sınırlılık, hukukilik ve paylaşım esastır. Yeryüzündeki iktisadi kaynaklar özü itibarıyla tüm insanlığa yeterlidir. Allah Teâlâ bu kaynakların işletilerek geçimin sağlanmasını emrederken, çeşitli sebeplerden yoksulluğa giriftar olanlara zenginlerin mallarında bir hak belirlemiştir. Paylaşım yoluyla iktisadi kaynakların dengeli bir şekilde dağılmasını emretmiştir.⁶⁴ Kaynakların üretim ve dağılımı doğru yapılacak

(Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2016), 475-476; Abdusselam Hareşi, *Fıkhü'l-fukarâi ve'l-mesâkin*, (Beyrut, Dâru'l-Müeyyed, 2002), 304-309.

⁶⁰ Ramazan Gürsel Uçar, *Düşünmeye Akletmeye Davet*, (İstanbul: Mevsimler Kitap, 2018), 15.

⁶¹ "Yerlerin ve göklerin mülkiyeti Allah'a mahsustur." (Nur, 24/42).

⁶² "Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiya, 21/107). "De ki: "Allah'ı seviyorsanız bana uyun. Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah affeder ve merhamet eder". (Âli İmran, 3/31).

⁶³ "Dünya hayatında geçim kaynaklarını aralarında bir paylaştık ve bir kısmı diğer kısmına iş gördürmesi için, onların bazılarını diğerlerinden derecelerle de üstün kıldık" (Zuhuruf, 43-32). "Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız ancak bir fitnedir" (Enfal, 8/28).

⁶⁴ "(Allah) yeryüzünde bolluk ve bereket yarattı, dört günlük (bir evre ve mevsim) içinde talep

olursa fakirlik sorun olmaktan çıkar. Kaynak üretimi çalışma, üretme ve kazanma esasına dayalıdır. Kaynak dağılımı çalışarak kazanmanın yanı sıra, kazanılanı yeniden paylaşmak suretiyle gerçekleşmektedir.⁶⁵ Malların batıl yollarla yenilmesi ve kaynakların israf edilmesi yasaklanmıştır. İslam iktisadı dinin inanç, ibadet, ahlak, hukuk boyutlarıyla iç içedir. Özü itibarıyla iyiliği, evrensel insani değerleri, insan onurunu korumayı, merhameti ve paylaşım ahlakını esas almaktadır.

Çalışma, azim, gayret, tevekkül, üretim ve paylaşım ahlakı esas alınmıştır. Tembellik ve cimrilik yasaklanmıştır. Hz. Peygamber'in "*Allah'ım acizlikten, tembellikten, cimrilikten, korkaklıktan, borç sıkıntısından sana sığınırım*"⁶⁶ şeklinde duasında tembellik, borç ve cimrilik vurgusu ön plana çıkmaktadır. Tembellik fakirin çalışmasına, cimrilik ise zengin'in paylaşımında bulunmasına engel olmaktadır. Ayette: "*Onların yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir*"⁶⁷ buyrulmuştur. Nafakanın vacip kılınması mükellefin onu karşılamak üzere çalışmanın vacip olmasını gerektirmektedir. Zira vacibin kendisiyle tamamlandığı şey -güç yetirilebilir cinsten ise- vaciptir.⁶⁸ Hz. Peygamber "*doğru sözlü, dürüst ve güvenilir tacir, nebiler, siddıklar ve şehitlerle beraberdir*"⁶⁹ sözüyle ticarete; "*hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir şey yememiştir. Allah'ın peygamberi Davut da elinin emeğinden yerd*" buyurmakla fakirlik karşısında emeğe teşvik etmiştir.⁷⁰ "*Müslüman bir kişi bir ağaç diker veya ekin eker de ondan insan, hayvan veya kuş yerse, bu yenen şey kıyamete kadar o kimseye sadakadır*" sözüyle tarıma teşvik etmektedir.⁷¹ Tüm bunlar İslam toplumunu ticaret, tarım ve sanayi alanlarında çalışarak üretmeye ve kazanmaya teşvik etmektedir. İslam düşüncesinde özüyle ve sözüyle güvenilir müslüman tacir, ibadete

edenler için rızıklarını yeterli/ dengeli bir şekilde takdir etmiştir." (Fussilet, 41/10).

⁶⁵ "*Mallarında, muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı.*" (Zariyat, 51/19). "*Namazı kılın, zekât verin*" (Bakara, 2/43). "*Namaz bitince yeryüzüne yayılın; Allah'ın lütfundan rızık isteyin*" (Cuma, 62/10). "*İnsan için ancak çalıştığı vardır.*" (Necm, 53/39).

⁶⁶ Buhârî, *Et'ime*, 28.

⁶⁷ Bakara, 2/233.

⁶⁸ Ali b. Ebi Ali b. Muhammed Seyfuddîn el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 1: 97.

⁶⁹ Tirmizî, *Buyû'*, 4.

⁷⁰ Buhârî, *Buyû'*, 15.

⁷¹ Müslim, *Musâkat*, 10.

adanan bir abidden üstündür.⁷² İslam hukukçuları kendisini yalnızca ibadete adayanın zekât hak etmediğini, ancak ilme adayanların zekâtı hak ettiği görüşündedir.⁷³

İslam toplumunun iç sorunlarına karşı zihniyet planında yapıcı bir yöntem esas alınmıştır. İç politika ve dış politikada asıl olan barıştır. Dış politikada savaş vatan, din, ılayı kelimetullah ve zulmü ortadan kaldırmak üzere devlet kararına bırakılmıştır.⁷⁴ İç ve dış politikadaki bu yaklaşım fakirlik sorununun anarşi/savaş ve istikrarsızlık türünden kaynaklarını ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.⁷⁵ Günümüz İslam toplumlarında ayaklanmalar din, can, mal, nesil ve namus güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Bu durum iç istikrarsızlık, düşman işgali, sömürü, fakirlik, yoksulluk ve açlıktan ölüm türünden daha büyük sorunlara kaynaklık etmektedir. Bu sebeple İslam toplumunun iç sorunlarına karşısı ıslah, irşad, iyiliği emretme kötülüğü yasaklama türünden yapıcı bir zihniyetin esas alınması daha isabetlidir.⁷⁶

İnsanoğlunun açlık, korku, can ve maldan eksiltmeyle sınanacağı, sabredenlerin kurtulacağı, her zorlukla birlikte bir kolaylığın bulunduğu bildirilmiştir. (İnşirah, 94/5). “(Onlar) darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve takvâ sahipleri bunlardır.” (Bakara, 2/177). Hz. Peygamber: “Biriniğin sırtında bir bağ odun taşıyarak satması ve geçimini sağlaması, başkalarından dilenmesinden, onların da istediğini vermesinden ve vermemesinden daha hayırlıdır” buyurmuştur.⁷⁷ Bu kapsamdaki naslar fakirlik sorununa karşı sabırla direnmeyi, onun zararlarını önlemeyi hedeflemektedir.

Uluslararası alanda fakirliğin kaynaklarından biri olan sömürgecilik faaliyetleridir. Bu faaliyetlere karşı birey, toplum ve devlet bazında meşru müdafaa hakkı tanınmıştır. Bu hak İslam hukuk

⁷² Karadâvî, *Muşkiletu'l-fakr*, 44.

⁷³ Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 379.

⁷⁴ Ahmet Yaman- Halit Çalış, *İslam Hukuku*, (Ankara: Bilay Yay., 2018), 151-152.

⁷⁵ Karadâği, *el-Medhal ila iktisadi'l-İslamî*, 1: 272.

⁷⁶ Bkz. Abdulmelik b. Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî, “*Ğıyasu'l-umem ve teyyasu'z-zulem*” (İskenderiye: Dâru'd-Da've, 1979), 88.

⁷⁷ Buhârî, *Zekât*, 50.

düşüncesinde *abkâmuş's-sail/şavlet* başlıkları altında ele alınmıştır.⁷⁸ Hz. Peygamber, “birileri malımı almak isterse ne yapayım” diye soran adama “malımı ona verme” buyurmuştur. Adam: “benimle savaşırsa ne yapayım?” deyince Hz. Peygamber “sen de onunla savaş” demiştir. Adam: “Beni öldürürse?” deyince, Hz. Peygamber “sen şehit olursun” demiştir. Adam: “Peki ben onu öldürürsem ne olur?” diye sorunca Hz. Peygamber: “O ateştedir” buyurmuştur.⁷⁹ Meşru müdafaa kapsamında sömürgecilğe, ekonomik yaptırımlara ve siyasi baskılara karşı devlet otoritesinin siyasi, iktisadi ve idari alanlarda önlem alması “zulüm etmeme ve zulme boyun eğmeme” düşüncesine dayanmaktadır. Böylece devlet bazındaki yoksulluğun dış sebeplerine karşı zihniyet bazında önlem alınmıştır.

4.1.2. İbadet Düzeyinde Alınan Tedbirler

Mali paylaşımaya dayalı farz, vacip ve nafil ibadetler iktisadi açıdan zenginliğin dağılımı kapsamına girmektedir. Bu paylaşım sermayeyi belirli kutuplar arasında dolaşan bir meta olmaktan çıkarma düşüncesine dayanmaktadır. İslam iktisat düşüncesindeki yeniden dağıtımın (wealth redistribution) arka planında da bu düşünce bulunmaktadır.

Nisap miktarı mala sahip olanlar zekât, öşür, fitır sadakası, kurban ve mali nezirleri yerine getirmekle, gayrı müslimler ise haraç ve cizye ile mükellef tutulmuştur. Bununla sermayenin tek elde toplanmasını önleyerek onu belirli oranlarda paylaşmak ve sosyal adaleti sağlamak hedeflenmiştir. Zekât fonu insanlık tarihinde fakirliğe karşı ilk sosyal güvence ve sosyal sigorta mahiyetindedir. İslam'ın ilk yıllarından itibaren emredilmiştir. Bu açıdan fakirlikle mücadele ibadet kapsamına girmektedir. İngiltere ve Amerika'da ise fakirlik karşısında bireylere toplumsal güvence sağlama planı 1941 tarihinde başlatılmıştır.⁸⁰

Zekât toplumsal tabakalar arasında sevgi, saygı, paylaşım, gönül, birlik ve beraberlik köprüsünü kurmaktadır. Fakirin kalbini haset, nefret, isyan, yağmalama ve ayaklanma duygularından temizlemektedir. Bunun yerine sabır, sevgi, kardeşlik, dua ve saygı duygularını güçlendirmektedir. Zengin kalbini cimrilik, merhametsizlik, kibir ve gurur gibi duygulardan

⁷⁸ Bkz. Takıyuddin Ebubekir Muhammed b. Muhammed ed-Dımaşkı, *Kifâyetu'l-ahyâr fî halli şayeti'l-ibtisâr*, (Beirut, Dâru'l-Hayr, 2004), 583.

⁷⁹ Müslim, *İman*, 125.

⁸⁰ Karadâvî, *Muşkületu'l-fakr*, 105-106.

temizlemektedir. Bunun yerine şükür, sevgi, paylaşım, cömertlik, tevazu ve kardeşlik şuurunu güçlendirmektedir.⁸¹

Mali ibadetler yoksulluğun kültür, eğitim, kalkınma ve kamu düzeni planında sorun üretmesini engellemektedir. İslam iktisadında mali paylaşım geniş tabanlı bir mahiyettir. Örneğin zekât konusunda: “(kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler miras taksiminde hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin.” (Nisa, 4/8) buyrulmuştur. Zekât ise sekiz ayrı sınıfa verilmektedir. Buna göre İslam iktisadı geniş yelpazeli bir paylaşım yoluyla refah düzeyini en geniş tabana yaymayı hedeflemektedir.⁸² Zekâtın bireysel olarak verilmesi caiz olmakla birlikte kamu otoritesi tarafından zenginlerden alınarak fakirlere dağıtılması daha uygundur. Hz. Peygamber’in, raşid halifelerin uygulaması da bu yöndedir. Zekât memurlarının varlığı, ayette “onların mallarından sadaka al, böylece onları temizlemiş ve arındırmış olursun” (Tevbe, 9/103) buyrulması zekâtın fakirlikle mücadele fonu olarak devlet tarafından etkili bir şekilde işletilmesinin daha uygun olduğunu ifade etmektedir.⁸³

Yoksulluk zekât fonuyla mücadele edilmesi gereken bir sorundur. Bu açıdan zekât fonu itikadi, psikolojik, ahlaki, hukuki ve iktisadi birçok amaca hizmet etmektedir. Fakirliğin isyan ve anarşiye dönüşmesini engelleyerek eğitim, kültür ve kalkınma alanlarına katkı sunmaktadır. Eğitim araştırma faaliyetleri için mali destek sağlarken gayri müslimleri İslam’a ısındırmaktadır.

Şafî ve Hanbelî hukukçulara göre günlük yiyeceği bulunan, çalışabilecek durumda olmasına rağmen çalışmayan kimselere zekât verilmez.⁸⁴ Hanefî hukukçular böyle bir kimseye zekât verilebileceğini, ancak çalışmasının daha öncelikli olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁵ Bu

⁸¹ Kâsânî, *el-Bedâiu’s-sinâi*, 3:2; Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, (Beirut: Dâru İhyai’t-Turâsi’l-‘Arabî, Tsz.), 16: 89.

⁸² Ahmet Tabakoğlu, “Bir İlim Olarak İslam İktisadı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16/1, (2010): 250.

⁸³ Bkz. Nevevî, *el-Mecmû’*, 6: 162.

⁸⁴ İbn Kudame, *eş-Şerhu’l-kebir*, 2: 688; Nevevî, *el-Mecmû’*, 4: 190.

⁸⁵ İbn Hümmam, *Fethu’l-kadîr*, 2: 282.

durumdaki bir kimsenin dilenmesi caiz değildir. Durumun farkında olanların böyle bir kimseye zekât vermesi, onun çalışmayarak dilenmesine sebep olacağından caiz görülmemiştir.⁸⁶ Hz. Peygamber “*zenginlerin, güçlü ve çalışacak durumda olanların zekâta payı yoktur*” buyurmuştur.⁸⁷ Hanefilere göre fakire bir defada nisap miktarı mal vermek mekruhtur. Ancak borçlu olması ve verilen zekâtın yetmemesi halinde bu durum mekruh olmaktan çıkar.⁸⁸ Şafilere göre fakiri zenginlik sınırının üstüne taşıyacak ve ömür boyu kendisine yetebilecek miktarda zekât verilebilir.⁸⁹ Hanbeli ve Malikîlere göre ise fakire en fazla bir yıl yetecek kadar zekât verilebilir.⁹⁰ Kamu otoritesinin bu iki içtihadî görüşten birini esas alması halinde ulu’l-emre itaat kapsamında ihtilaf ortadan kalkacağından,⁹¹ şartlar muvacehesinde fakirliğe karşı önlem almak üzere bu içtihatlardan en isabetli olanı tercih edilebilir.

Ticari mallar, altın, gümüş, para, ehli hayvanlar, madenler, tahıl ürünleri, ekin ve meyveler yıllık olarak zekâta tabidir. Nisaba ulaşan hisse senetleri, maaş, serbest meslek kazançları kırkta bir (%2.5) oranında zekata tabidir.⁹² Zekât devlet tarafından alınarak fakire verilen sosyal yardımlaşma fonu mahiyetinde toplumsal bir ibadettir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de devlet desteğiyle zekât fonunun açılması ve usulüne uygun bir şekilde işletilmesi fakirliği önemli ölçüde azaltacaktır.

Oruç sayesinde nimetin değeri anlaşılmakta vicdanlara şükür, sabır, merhamet ve empati değerleri yerleştirilmektedir. Açlık ve yoksulluğun ne olduğu idrak edilmektedir. Bunun akabinde mali bir ibadet olarak fıtır sadakası emredilmektedir. İki ay sonra Kurban Bayramında kurban kesilerek dağıtılması emredilmektedir. Kapitalist veya sosyalist iktisat düzenlerinde zekât, sadaka ve kurban türünden mali paylaşımlar bulunmamaktadır. Kapitalist sistemler bu boşluğu sosyal yardımlaşma fonu, sosyal güvence ve sigortalar vasıtasıyla doldurmak

⁸⁶ İbn Abidin, *Reddu'l-muhtâr*, 2: 388.

⁸⁷ Ebû Davud, *Zekât*, 24.

⁸⁸ İbn Hümmam, *Fethu'l-kadir*, 2: 282.

⁸⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 4: 193.

⁹⁰ İbn Kudame, *es-Şerhu'l-kebir*, 2: 700.

⁹¹ Muhammed Takıyuddin Osmanî, *Usûlu'l-iftâ ve âdâbuhu*, (Dımaşk, Dâru'l-Kalem, 2014), 264.

⁹² Karaman, *İslam Ticaret İlmihali*, 372-373.

zorunda kalmıştır. Bu uygulamalar doğrudan birey-devlet merkezli olduğundan, bir kısmı ticari olduğundan zengin ile fakir arasında sevgi, saygı, merhamet, dayanışma, birlik-beraberli ve paylaşım bağı yeterince kuramamaktadır. Ekonomik açıdan güçlü olan kapitalist bazı sistemler fakirlik sorununu maddeten çözmüşlerdir. Bunu konuda sömürgecilik faaliyetlerinden elde edilen gelirler göz önüne alınmalıdır. Öte yandan İslam iktisat düşüncesinin tarım, ticaret ve sanayileşme alanında aldığı maddi tedbirleri yerine getirmişlerdir. Kendi toplumlarında fakirlik sorununu çözmekle birlikte, istatistik araştırma raporları kapitalizmin küresel çapta yol açtığı yoksulluk felaketinin boyutlarını ortaya koymaktadır.

İslam Hukukçularının büyük çoğunluğuna göre malda zekât dışında bir mükellefiyet bulunmaz.⁹³ Çünkü Hz. Peygamber “*zekât dışında mali bir sorumluk var mıdır*” sorusuna “*hayır, sadaka olarak fazladan vermen hariç yoktur*” buyurmuştur.⁹⁴ Bu delilden zekât dışındaki mali ibadetlerin farz olmadığı anlaşılabilir. Ancak bu durum diğer mali mükellefiyetlerin farz, vacip veya sünnet kısımlara ayrılmasına engel değildir. Çünkü malda zekâtın dışında fitr sadakası, kurban, nafaka ve mali kefaret türünden yükümlülükler de bulunmaktadır. Sahabeden Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Ayşe ve Hz. Ebu Hüreyre’den malda zekât dışında da mali mükellefiyetlerin bulunduğu aktarılmıştır.⁹⁵ Allah Teâla zekâta ek olarak “*sevdiklerinizden harcamadıkça iyiliğe ulaşamazsınız*” buyurmuştur. (Âl-i İmran, 3/92). Buna göre malda zekât dışında da mali bir mükellefiyet bulunmaktadır. Zekât, fitr sadakası, nafaka, kurban gibi ibadetleri yerine getirenlerin mali sorumluluğu yerine getirmiş olacağında şüphe yoktur. Ancak İbn Hazm’a göre zenginler genel anlamda fakirlerin ihtiyacını gidermekle sorumludur. Bir mahallede açlıktan ölen kimsenin diyetinin o mahallenin tamamına ödetilir. Öte yandan fakirliği gidermek için zekât yeterli değilse devletin ek vergilerle bu ihtiyacı karşılama hakkı vardır.⁹⁶

⁹³ Nevevi, *el-Mecmû‘*, 5: 332, İbn Kudame, *Şerbu’l-kebîr*, 2: 671; Kardavî, *Fıkhu’z-zekât*, 646.

⁹⁴ Buhârî, *İman*, 3.

⁹⁵ İbn Hazm, *el-Muhalla*, 4: 281; Kardavî, *Fıkhu’z-zekât*, 649.

⁹⁶ İbn Hazm, *el-Muhalla*, 4: 281-283; Kutup, *İslam’ın Dünya Görüşü*, 197; Bkz. Karadavi, *Fıkhu’z-zekât*, 646-665; Karaman, *İslam Ticaret İlmihali*, 351.

İnfakı emreden nasların genel çerçevesinden hareketle, devletin fakirlikle mücadele etmek üzere zekât dışında ek vergiler belirleme hakkının bulunduğunu teslim etmek daha isabetlidir.

4.1.3. Mali Kefaret Düzeyinde Alınan Tedbirleri

Yemin bozma, zıhar, orucu kasten bozma, yaşlılık veya hastalık sebebiyle oruç tutamama veya ihram yasağı işleme durumlarında kefaret vermek emredilmiştir. Bu konudaki kefaretlere duruma göre köle azat etme, mali kefaret veya oruç türünden kısımlara ayrılmaktadır.

Yemin kefaretiyle ilgili olarak “*Yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on düşkününü yedirmek, yahut güydirmek ya da bir köle azat etmektir. Bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. Yeminlerinizin kefareti budur.*” buyrulmuştur. (Maide, 5/85). Zıharla ilgili olarak: “*(Köle azat etme imkânı) bulamayanlar, eşine dokunmadan önce art arda iki ay oruç tutmalıdır. Buna gücü yetmeyen altmış fakiri doyursun*” buyrulmuştur. (Mücadele, 58/4). Bu kapsamdaki hükümler nefis terbiyesinin yanı sıra köleliği ortadan kaldırmayı ve mali açıdan fakirlik sorununu zayıflatmayı hedeflemektedir. Zıhar kefaretinde ve orucu kasten bozmanın kefaretindeki köle azat etme, altmış fakiri doyurma seçenekleri insanoğluna kölelikten kurtularak özgürlükle onurlanmasını amaçlamaktadır. Mali kefaretlere, mükellefi eğitmenin yanı sıra yoksullukla mücadele etmek üzere birer yardımlaşma aracı mahiyetindedir. Can güvenliğini sağlamak üzere kasten öldürme karşı suçuna karşı kısas, diyet ve af hatayla öldürme durumunda ise diyet ve af alternatifleri sunulmuştur.⁹⁷ Bu durum maktulün mirasçılarını iktisadi açıdan korumaktadır. Hatayla öldürmede akilenin diyete dahil edilmesi iktisadi yardımlaşma amacına matuftur.

4.1.4. Mali Sorumluluklar ve Teberru Akitleriyle Tedbir

İslam iktisadı hukuki mali sorumlulukların yanı sıra teberru akitleriyle yoksulluğa karşı önlem almaktadır. Bu sayede zenginliği fakirliğe karşı bir önlem aracına dönüştürmektedir. Nafakanın farz kılınması, mirasın emredilmesi buna ek olarak vasiyet, vakıf, hibe, ariyet ve karzı hasen türünden teberru/iyilik akitleri fakirlik sorununa karşı alınan ahlaki, insani ve hukuki önlemlerdendir. Tüm bunlar aynı zamanda iktisadi servetin yeniden dağılımı kapsamına girmektedir.

⁹⁷ Bkz. Dımaşkı, *Kifâyetu'l-ahyâr*, 541-542.

Nafakayı temin etmek hukuki açıdan aile reisi olarak babaya yüklenmiştir. “Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak (mevludun leh olarak) babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez.” (Bakara, 2/233). Öten yandan ayette “Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver, malı saçıp savurma” buyrulmuştur. (İsra, 17/26). İslam Hukukçularının şu ifadeleri konuyu aydınlatmaktadır:

“Kadın erkek olsun fark etmez kendisinin, eşinin ve çocuklarının nafakasından fazla bir mala sahip olan herkes yaşlılık, hastalık, çocukluk ve delilik gibi bir sebeple çalışamayan ve ihtiyaç sahibi bulunan anne-baba ile dede-ninelerin din farkına bakılmaksızın nafakasını temin etmekle yükümlüdür. Aynı şekilde hayvanların nafakasını karşılamak da hukuki bir sorumluluktur. Nafakayla sorumlu olanlar bu sorumluluğu yerine getirmeyecek olursa, hakim yasal yollarla nafakanın tahsil edilmesine hükmeder. Yasal uyarılara rağmen nafaka verilmezse, malın haciz yoluyla müsaderesine ve satılmasına hükmedilir.”⁹⁸ Nafakanın vacip kılınması, nafakayı temin etmek için çalışmayı da vacip hale getirmektedir. Bu durumda gücü yetenler çalışma yoluyla, çalışmaya gücü yetmeyenler nafaka alma yoluyla fakirliğe karşı güvence altına alınmıştır. Çalıştığı halde nafakaya güç yetiremeyenler ise zekât fonuyla, devlet hazinesiyile güvence altına alınmıştır.

İslam medeniyeti aynı zamanda bir vakıf medeniyetidir. İyilik, insani yardım ve sadaka-i cariyeye düşüncesine dayanan vakıflarla yoksulluğa karşı önlem alınmıştır. Selçuklu ve Osmanlı döneminden günümüze yöneticisi kalmayan 52 bin vakıf intikal etmiştir. Vakıf hizmetinden veya menfaatlerinden yararlanabilmek için etnik, dinî, cinsiyet ve sosyal statü şartı aranmamış, hayır hususunda ayrımcılık ve bölgecilik yapılmamıştır.⁹⁹ Vakıflar eğitim, sağlık, şehircilik, bayındırlık ve askeri alanlarda hizmet vermiştir. Vakıflar sosyal tabakalaşmayı, toplumsal çatışmayı, servetin tekelleşmesini önlemiştir. Adil gelir dağılımını sağlamıştır. Toplumsal bütünleşmeye ve vakıf bünyesinde istihdama yardımcı olmuştur.¹⁰⁰ Örneğin Osmanlı para vakıfları maddi

⁹⁸ Muhammed Zühreylr Ğamravî, *Emâru'l-Mesâlik* (Midyat: Dâru Nuri's-Sabah, 2010), 491-492; İbn Kudame, *Şerhu'l-kebir*, 9: 257-258.

⁹⁹ <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/tarihte-vakiflar>, Erişim: 11.11.2019.

¹⁰⁰ Adnan Ertem, “Osmanlı'dan Günümüze Vakıf Medeniyeti”, *Vakıflar Dergisi*, 36/1, (Aralık 1999): 36-37.

sıkıntısı yaşayanlara rehin şartıyla karzı hasen kapsamında faizsiz borç vermekle sosyal yardımlaşmanın dini/insani bir tezahürü olarak somutlaşmıştır.¹⁰¹ Bu yönüyle İslam'da vakıf düşüncesi Osmanlı medeniyetine bir “vakıf medeniyeti” ünvanını verdirerek yoksulluğa karşı yardımlaşma modeli olarak dünyaya örnek olmuştur. Öte yandan zimem defterlerini satın alma, sadaka taşları, daru'ş-şafaka, daru'l-aceze, daru'ş-şifalar, hanlar ve kervansaraylar ihsan ahlakının somut tezahürleridir.

Vasiyet ilk etapta emredilmiş, bilahare miras ayetleriyle vacip olmaktan çıkarak gönüllülük kapsamında varlığını devam ettirmiş¹⁰² ve mal varlığının üçte biriyle sınırlandırılmıştır. Varisler fakir ise vasiyetin malın üçte birinden az olması müstehaptır.¹⁰³ Bu durum vasiyeti iyilik ve yardımlaşma amacına dönüştürmekle birlikte, vasiyet durumunda mirasçılarının mahrum kalmaması için adil bir dağılım sağlamaktadır. Konuyla ilgili naslar ariyet/ödünç verme, hibe, karz-ı hasen, borçluya zaman tanıma ve alacağı bağışlama türünden insani/ahlaki önlemler almaktadır.

4.1.5. Maslahat Kapsamında Alınan Tedbirler

Yoksulluğa karşı idari, siyasi ve ekonomik tedbirleri almak bireyin, toplumun ve devletin ortak görevleri arasındadır. İslam iktisat düşüncesinde iktisadın üretim, dağıtım, ithalat ve ihracat enstrümanları tümel ve tikel açılardan dini bir boyutun yanı sıra dünyevi boyutlara da sahiptir. Dünyevi açıdan her türlü iktisadi tedbiri alma maslahat kapsamına girmekte ve ilkesel bazda dinin sınırlarına dahil olmaktadır. Bir diğer ifadeyle fakirliğe karşı teşriî şariat (din) ile tekvini şariat (sünnetullah) birlikteliği esas alınmıştır. Örneğin üretim konusunda ziraat, ticaret ve sanayileşme emir ve teşvik edilmiştir. Bunun dünyevi boyutları ise maslahat kapsamında bireye, topluma ve devlete bırakılmıştır. İktisadi açıdan çözüm üretme, vergi alma, ekonomik kalkınma planları yapma, fakirlik sorununa karşı sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapma da bu türdendir.¹⁰⁴ Bu kapsamda kamu

¹⁰¹ Murat Çizakça, *Osmanlı Dönemini Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*, 24-25.

¹⁰² Muhammed b. İdris eş-Şafî, *er-Risale*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 160-161.

¹⁰³ Nevevî, *el-Mecmû'*, 15: 402.

¹⁰⁴ Karaman, *İslam Ticaret İlmihali*, 361; Bkz. Mısırî, *Usûlu'l-İktisâdi'l-İslamî*, 29-31; Fikret Şenses, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, (İstanbul, İletişim Yay., 2009), 219.

sektörü ve özel sektör alanında istihdam alanları oluşturabilir. Üretim, ithalat ve ihracat konusunda iktisat biliminin yanından diğer tüm bilimlerden yararlanılabilir. Özel iktisadi girişimler faizsiz finansmanlarla desteklenebilir. İşsizlik sorununa karşı kurumsal bazda çözümler üretilebilir. Ekonomik kalkınmanın hukuki, idari, iktisadi alt yapısı için gerekli olan düzenlemeler yapılabilir. Çalışma imkânı bulunmayanların, asgari düzeyde ihtiyaçlarını karşılamaları için mali yardım sağlanabilir.¹⁰⁵ Beytu'l-mal fakirlerin ihtiyacını doğrudan karşılayabileceği gibi sosyal sorumluluk, iktisadi projeleri (kobileri) destekleyerek istihdam alanı oluşturmak suretiyle yoksulluğa karşı etkin bir fon olarak kullanılabilir.¹⁰⁶ Bu tür tedbirler sosyal devlet olmanın bir gereğidir. Bu tür faaliyetler maslahat kapsamında kamu otoritesine bırakılmıştır.

Fakirlik önlem alınmadığı takdirde can, mal, nesil, akıl için zararlı olabilmektedir. Kamu düzeni, devlet bütçesi, eğitim/araştırma faaliyetleri, kalkınma ve sağlık hizmetleri alanında sorun olabilmektedir. Yoksullar sosyal devlet olmanın bir gereği olarak fakirliğin olumsuz sonuçlarına karşı dinin ve devletin güvencesine alınmıştır.¹⁰⁷ Yoksulluğa karşı maslahat kapsamında alınacak tedbirler din, bilim ve ahlak alanlarının birlikteliğine dayanmaktadır.

4.1.6. Yoksulluğa Karşı İnsani Değerlerle Tedbir

İslam iktisadi yoksulluğa karşı ihsan kapsamında infak, îsar, şefkat, merhamet, iyilik ve takva konusunda yardımlaşma türünden temel insani değerleri esas almaktadır.¹⁰⁸ İslam iktisat düşüncesi insan merkezlidir. Fakirliğe karşı gerek zihniyet, ibadet, hukuki sorumluluk ve teberru akitleri kapsamında alınan önlemler temel insani değerlerle aynı paydada buluşmaktadır.

İslam iktisat düşüncesinde yoksulluk kutsanmamıştır. Yoksulluğun muhtemel zararlarına, olumsuz sonuçlarına dikkat çekilerek, buna karşı önlem alınmıştır. Fakirlik/yoksulluk olgusuna karşı ihsan,

¹⁰⁵ Karadâğî, *el-Medhal ıla iktisadi'l-İslamî*, 1: 280-286; Bkz. Şenses, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, 219.

¹⁰⁶ Anwar, "Baitulmal's Potential as Trustee for Unclaimed Moneys of Muslims", 595.

¹⁰⁷ Karadavi, *Muşkiletu'l-fakir*, 109.

¹⁰⁸ Bkz. Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 211, 215.

şefkat ve merhamet tabanlı kucaklayıcı bir kültür oluşturmuştur. Yoksulları dışlamadan, ayrımcılık yapmadan, maddi/manevi açıdan şefkat kanatlarının himayesine almıştır. Geçmişten günümüze yoksulluk etrafında oluşturulan olumsuz, dışlayıcı ve rencide edici algılar İslam iktisat düşüncesiyle bağdaşmamaktadır. İslam iktisat düşüncesi insan onurunu yoksulluk etrafında oluşturulan olumsuz algıya karşı korumayı hedeflemektedir. İslam'ın yoksulluk karşısındaki ihsan merkezli yaklaşımı tarihi süreçte devlet bazında bir politikaya dönüşmüştür. İhsan düşüncesi teoride kalmayarak zihniyet, ahlak, ibadet ve hukuk planlarında somut bir forma dönüşmüştür.

İslam yoksulluğa karşı yalnızca kendi mensuplarını değil, aynı zamanda tüm insanlığı ortak bir sorumluluk altına almıştır. Zira yoksulluk insanlığın ortak bir problemidir. Nitekim gayri müslümler haraç, cizye ve diğer vergilerle sorumlu tutulmuştur. Öte yandan müellefe-i kulûba zekâtın pay ayrılırken, İmam Ebu Hanife'nin içtihadına göre fitır sadakası da verilebilmektedir.¹⁰⁹ Buna göre İslam iktisadı yoksulluk karşısında din, dil, renk ve ırk ayrımına gitmemektedir. Hz. Peygamber “*komşusu aç iken kendisi tok yatan bizden değildir*” buyurmuştur.¹¹⁰ Komşunun müslüman olup olmaması konusunda bir ayrıma gidilmemiştir. Hz. Peygamber cahiliye dönemindeki hilfu'l-fudûl uygulamasından övgüyle bahsetmiştir. Mekke'nin fethinden sonra Kureys'in cahiliye dönemindeki ihsan merkezli uygulamaları devam ettirilmiştir. Hz. Ömer gayri müslimlerden fakir, yaşlı ve çalışamaz durumda olanlara maaş bağlamıştır.¹¹¹ İslam iktisadı fakirlik problemini ihsan temellinde ele almaktadır. İhsan insanoglunun yanı sıra tüm varlığı şefkat, merhamet ve iyilikle kuşatan bir ruhtur.¹¹² Her şeyin en güzelini yapmak ve her konuda en iyi olmaya çalışmaktır.

Ayette “*Ortak koşanların (müşriklerin) vay haline, onlar ki zekât vermez, ahirete inanmazlar*” (Fussilet, 41/7) buyrulmuştur. Bir başka ayette: “*Şimdi yüz çevireni; pek az verip de kaskatı cimrileşeni gördün mü?*” (Necm, 53/34) buyrulmuştur. Buna göre tüm insanlık iman etmekle mükellef olduğu kadar paylaşım da mükelleftir. Sivil toplum kuruluşları, ulusal ve

¹⁰⁹ Bkz. İbn Rüşd, *Bidayetu'l-Müctehid*, 260.

¹¹⁰ Beyhakî, *es-Sünen*, 10: 5 (19668).

¹¹¹ Bkz. Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 211, 215, 226.

¹¹² Bkz. Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 226.

uluslararası yardım kuruluşları İslam'ın iktisat düşüncesinde ihsan ilkesinin kapsamına girmektedir. İslam iktisat düşüncesi bu konuda şeffaflığı, hesap verebilirliği, politik istismarlardan uzak bir samimiyet vasatını esas almaktadır. Allah Teâla “*Ana-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara, yakın komşunuza, uzak komşunuza, yolda kalanlara, elinizin altındakilere iyilik yapmanızı emretti*” buyurmuştur. (Nisa, 4/36). Cehennemlikler için “*biş namaş kılânlardan ve yoksulları doyuranlardan değıldik*” (Müddesir, 74/44) buyrulmaktadır. Bu ayetlerde yoksulların dini, dili, rengi ve memleketi konusunda bir ayrıma gidilmemiştir. Fakirlerin borcunu ödemek üzere zimem defterlerinin bilinmeyen hayır sahipleri tarafından satın alınması, sadaka taşlarında ihtiyaç sahipleri için hayır sahipleri tarafından bırakılan maddi yardımlar bunun bir tezahürüdür. Bu yaklaşım özü itibarıyla Hz. Peygamber'in “*ciğer taşıyan her canlı için (yapılan iyilikte) sevap vardır*” şeklinde özetlemiştir. (Buhari, *Musakât*, 9). Buna bağlı olarak İslam tarihinde yalnızca insanlığın yanı sıra varlığın tamamı ihsan, şefkat ve merhamet kanatlarının himayesine alınmıştır.

Sonuç

Yoksulluk birey, toplum, ülke ve dünya bazında maddi manevi boyutları bulunan bir olgudur. İslam iktisat düşüncesinin fakirlik olgusuna yaklaşımı beşeri iktisat düşüncelerinden farklılaşmaktadır. Kaynak bakımından vahiy ve içtihat merkezli olup inanç, ahlak, ibadet, hukuk ve maslahat bütünlüğüne dayanmaktadır. Böyle bir bütünlük içinde yoksulluğa ve olumsuz sonuçlarına karşı önlem almaktadır. Kendi mensuplarının yanı sıra tüm insanlığa bu konuda görev ve sorumluluk yüklemektedir.

Yoksulluğun sebepleri ve sonuçları bir toplumdan diğerine farklılaşmaktadır. Önlem alınmadığı takdirde yoksulluk birey, toplum ve devlet bazında olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. İslam İktisat düşüncesinde fakirlik probleminin karşı alınan tedbirler dini ve teşriî, dünyevi ve tekvîni olmak üzere iki boyutludur.

1. *Teşriî irade* kapsamında yoksulluğa karşı inanç, fikir, ahlak ve zihniyet planında önlem alınmıştır. İkinci olarak mali ibadetler, kefaretlar, nezirler ve sorumlulukların yanında vakıf, karzı hasen ve hibe türünden iktisadi araçlarla yoksulluğu giderilmesi amaçlanmıştır. İbadet, hukuk, ahlak ve iktisat bütünlüğüne dayanan bu tedbirler, ihsan kapsamında şefkat, merhamet, adalet ve paylaşım gibi temel insani değerlerin somut

formlarıdır. Yoksulluğu bertaraf etme gayesi de ancak bu formlarla gerçekleşebilir. İslam iktisadı farz, vacip ve sünnet düzeyindeki bu formlar sayesinde, sermayeyi zenginlerin elinde dolaşan bir meta olmaktan çıkararak toplumun tamamına yaymayı amaçlamaktadır. Bir diğer ifadeyle dinin belirlediği iktisadi paylaşım yollarıyla zenginliği insanlık için faydalı bir araca dönüştürmeyi hedeflemektedir.

2. *Tekvini irade* kapsamında yoksulluğa karşı ticaret, tarım ve sanayi alanlarında çalışarak üretmeyi; yoksulluğa karşı ekonomik, bilimsel, teknolojik, siyasi ve idari önlemlerin alınması gerekmektedir. İslam dünyası yoksulluğa karşı teşri iradenin gereklerini kısmen yerine getiriyor olsa da tekvini iradenin gereklerini yeterince yerine getirmemektedir. Gayrı müslim toplumlar tekvini iradenin gereklerini yerine getirmek suretiyle kendi içinde maddi yoksulluğu zayıflatmıştır. Ancak bir taraftan toplumu manevi yoksulluğa mahkum ederken, diğer taraftan kapitalist sömürgecilik yoluyla küresel bazda yoksulluğu derinleştirmiştir.

İslam iktisadı bireysel bazda yoksulluğa karşı sabır, kanaat, çalışma ve tevekkül zihniyetini yerleştirmekte; tembelliği, cimriliği ve fakirlik korkusunu ise kınamaktadır. Bireyin çalışma imkanı yoksa veya çalışmasına rağmen yoksul ise bu durumda yoksulluğa karşı infak/paylaşım yoluyla tedbir alınmıştır. İnfak ise farz, vacip ve nafile kısımlara ayrılmaktadır. İnfak kapsamında nafaka, zekât, fitır sadakası, mali kefaretlar, nezirler ve nafile sadakalarla önlem alınmaktadır. Buna ek olarak vakıf, vasiyet, miras, borç verme, hibe, ariyet/ödünç ve komşuluğun gerektirdiği mali sorumlulukları yerine getirme türünden iyilik esasına dayalı tedbirler alınmaktadır. Maslahat kapsamında yoksullukla doğrudan ve dolaylı mücadele etmek üzere beytu'l-mal fonunu kullanmaktadır. İktisadi bir zulüm aracı olarak küresel bazda yoksulluğu derinleştiren faizi yasaklamaktadır.

Günümüz dünyasında yoksulluğu derinleştiren kapitalist iktisat anlayışı, geçmiş sosyalist tepkilere karşı sosyal devlet anlayışını kabullenmiştir. Ancak beşeri iktisat anlayışların aldığı tedbirlere rağmen, dünya genelinde yoksulluk problemi derinleştirmiştir. İslam iktisadı ise sosyal adaletin egemen olduğu bir iktisat düzenini ve insan onuruna layık yaşanabilir bir dünyayı hedeflemektedir. İslam iktisadı geçmişteki tecrübesiyle bunu ispatlamıştır. Aldığı önlemlerle bireyi, toplumu, insanlığı ve insanlık onurunu bu gün de koruyacak bir potansiyeldedir.

KAYNAKÇA

- Açıkğöz, Reşat – Yusufoglu, Ö. Şükrü, “Türkiye’de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2012): 76-117.
- Adnan Ertem, “Osmanlı’dan Günümüze Vakıf Medeniyeti”, *Vakıflar Dergisi*, 36/1, (Aralık 1999): 25-65.
- Amidî, Ali b. Ebi Ali b. Muhammed Seyfuddîn. *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1999.
- Asad Zaman. “An Islamic Approach to Inequality and Poverty”. *JKAU: Islamic Econ*, 31/1, (January, 2018): 69-92.
- Aydın, Nevzat. “Ahîlikte İş ve Ticaret Ahlakının Hz. Peygamber’in Sünnetindeki Temel Referansları”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1, (2015). 87-104.
- Balta, Yusuf. “Belli Başlı Kaynaklarda Havaic-i Asliyye Listeleri”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1, (2016). 227-239.
- Bozan, Mahmut. “Yoksulluk Algısına Farklı Bir Bakış”, *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8/15, (2017): 389-410.
- Chossudovsky, Michel. *‘Avlemetu’l-fakr*. Mısır: Mektebetu İnsaniyyat 2012.
- Cüveynî, Abdulmelik b. Abdullah b. Yusuf. “*Ğıyasu’l-umem ve teyyasu’z-zulem*”. İskenderiye: Dâru’d-Da’ve, 1979.
- Çayıroğlu, Yüksel. “İslam İktisadının Karakteristik Özellikleri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 24/1 (2014). 149-183.
- Çizakça, Murat. *Osmanlı Dönemini Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*, [https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Osmanli_Donemi_Vakif_larinin_Ekonomik_Boyutlari_\(1\).pdf](https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Osmanli_Donemi_Vakif_larinin_Ekonomik_Boyutlari_(1).pdf), Erişim: 11.11.2019.
- Daşlı, Yılmaz. “Yoksullukla Mücadelede Yeni Bir Yaklaşım: İşlevsel Yoksulluk” *Turkish Studies*, 13/26, (2018): 459-474.
- Dımaşkî, Takıyuddin Ebubekir Muhammed b. Muhammed. *Kifâyetu’l-ahyâr fî halli ğayeti’l-ihtisâr*. Beyrut, Dâru’l-Hayr, 2004.
- Ebu Zekerıyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû’*. Beyrut: Daru İhyai’t-Turasi’l-‘Arabî, tsz.

- Emrah Ayaşlıoğlu. *Yoksulluk ve Reklam Algısı*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.
- Eskicioğlu, Osman, “Fakr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yay., 1995.
- Fukuyama, Francis. *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. İstanbul: Profil Yay., 2014.
- Ğamravî, Muhammed Züheyr. *Envâru'l-Mesâlik*. Midyat: Dâru Nuri's-Sabah, 2010.
- Hareşî, Abdusselam. *Fıkhü'l-fukarâi ve'l-mesâkîn*. Beyrut, Dâru'l-Müeyyed, 2002.
- <http://tuik.gov.tr/Start.do>, Erişim: 31.01.2019.
- <https://www.unicefturk.org/yazi/GeertCappelaere>, Erişim: 31.01.2019.
- İbn Abidin, Muhammed Emin. *Reddu'l-muhtâr 'ale'd-durrri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2000.
- İbn Aşur, Tahir. *Mekasidu's-şerîati'l-İslâmiyye*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2016.
- İbn Haldûn, Veliyuddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *el-Mukaddime*. Dımaşk: Daru Ya'rûb, 2004.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. *el-Muhalla*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. *el-Muhalla*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010.
- İbn Hibban Muhammed b. Ahmed. *Sabîhu İbn Hibbân*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993.
- İbn Hümam, Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvahid. *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003).
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed. *eş-Şerbu'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr 2011.
- İbn Manzur, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed. *Lisânu'l-'Arab*. Kahire: Daru'l-Me'arife, Tsz.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetu'l-müctehid*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- Karadaği, Muhyiddin Ali. *el-Medhal ila iktisâdi'l-İslâmî*. Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2010.

- Karadâvî, Yusuf. *Fıkhu'z-şekât*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2011.
- Karadavi, Yusuf. *Muşkiletu'l-faker ve keyfe 'alecebe'l-İslam*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985.
- Karaman, Hayrettin. *İslam Ticaret İlmihali*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Kâsânî, Ebubekir b. Mes'ud b. Ahmed. *el-Bedaiu's-sanaâ fî tertîbi's-şerayi'*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 1998.
- Kutup, Seyyid. *İslam'ın Dünya Görüşü*. İstanbul: Arslan Yayınları, 1991.
- Köse, Saffet. *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*. Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2015.
- Lucas, Robert. "Expectations and the Neutrality of Money", *Journal of Economic Theory*, 4/1, (1972): 103-124.
- Macit, Mustafa. "Yoksulluk İnsan Onuru ve Din", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41/1, (2014): 102-116.
- Mısrî, Refik Yunus. *Usûlu İktisâdî'l-İslâmî*. Beyrut, Daru's-Şamiyye, 2012.
- Nassâr, Ahmed Muhammed Mahmud. *Mebâdiu iktisadi'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2010.
- Nebhânî, Takıyuddin. *en-Nizâmu'l-iktisadî fi'l-İslam*. Beyrut: Dâru'l-Umme, 2004.
- Orhan, Serdar- Savuk, Fatih. "Emek Teknoloji İşsizlik İlişkisi", *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 2/2, (Ağustos, 2014): 9-24.
- Osmanî, Muhammed Takıyuddin. *Usûlu'l-iftâ ve âdâbuhu*. Dımaşk, Dâru'l-Kalem, 2014.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*. İstanbul, Yeni Boyut Yay., 1998.
- Râzî, Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, Tsz.
- Sami, Şemsettin. *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul, Çağrı Yayınları, 1996.
- Şafî, Muhammed b. İdris. *er-Risale*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.

- Şenses, Fikret. *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*. İstanbul, İletişim Yay., 2009.
- Tabakoğlu, Ahmet. “Bir İlim Olarak İslam İktisadı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16/1, (2010): 11-34.
- Tabakoğlu, Ahmet. *İslami İlimlerde Usul/Metodoloji Meselesi II*, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2005.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Camiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, (Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 2000
- Taş, Yunus- Özcan, Selami. “Türkiye’de ve Dünya’da Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma”, *International Conference On Eurasian Economies*, (2012): 423-430.
- Tireli, Münir. *Küreselleşme ve Yoksulluk: Birleşmiş Milletle ve Dünya Bankası Göstergeleri Işığında Bir Analiz*,. Uzmanlık Tezi, Ankara, 2009.
- Uçar, Ramazan Gürsel. *Düşünmeye Akeletmeye Davet*. İstanbul: Mevsimler Kitap, 2018.
- Uludağ, Süleyman. *Kuşeyrî Risalesi*. İstanbul: Dergâh Yay., 1999.
- Usame Sadık Tayyib-Abdullah b. Ömer-Isam b. Yahya Filâlî. *Mukâfehatu'l-fakr*. Cidde, Merkezi'l-İntâci'l-İ'lâmî, 2006.
- Widiyanti, Dwi Retno. “Redistribution Adjusts Efficiency In Economy; Islamic Paradigm” *Global Journal of Business and Social Science Review*, 3/1, (November 2015): 2-9.
- Yaman, Ahmet - Çalış, Halit. *İslam Hukuku*. Ankara: Bilay Yayınları, 2018.
- Yılmaz, Kamil. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul, Ensar Yay., 2007.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Esâsu'l-Belâğa*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.
- Zerkâ, Muhammed Enes b. Mustafa. *Sünaiyyetu mesâdiri'l-ma'rife fî 'ilmi'l-iktisadi'l-İslamî ve netâicuha'l-menbeciyye*. Cidde: Kral Abdulaziz Üniversitesi Yay. Tsz.